

Estratto

CULTURA NEOLATINA

Rivista di Filologia Romanza fondata da Giulio Bertonì

ANNO LXXIV - 2014 - FASC. 1-4

Direzione
ROBERTO CRESPO ANNA FERRARI SAVERIO GUIDA

Comitato scientifico

CARLOS ALVAR Université de Genève Svizzera	PAOLO CHERUBINI Archivio Segreto Città del Vaticano
ELSA GONÇALVES Universidade Clássica de Lisboa Portogallo	GÉRARD GOIRAN Université de Montpellier Francia
ULRICH MÖLK Universität Göttingen Germania	WOLF-DIETER STEMPEL Bayerische Akademie der Wissenschaften München, Germania
GIUSEPPE TAVANI Università "La Sapienza" Roma, Italia	MADELEINE TYSENS Université de Liège Belgio
FRANÇOISE VIELLIARD École Nationale des Chartes Paris, Francia	FRANÇOIS ZUFFEREY Université de Lausanne Svizzera

MUCCHI EDITORE

CULTURA NEOLATINA

Rivista di Filologia Romanza fondata da Giulio Bertoni

ANNO LXXIV - 2014 - FASC. 1-4

Direzione

ROBERTO CRESPO

ANNA FERRARI

SAVERIO GUIDA

Comitato scientifico

CARLOS ALVAR
Université de Genève
Svizzera

ELSA GONÇALVES
Universidade Clássica de Lisboa
Portogallo

ULRICH MÖLK
Universität Göttingen
Germania

GIUSEPPE TAVANI
Università "La Sapienza"
Roma, Italia

FRANÇOISE VIELLIARD
École Nationale des Chartes
Paris, Francia

PAOLO CHERUBINI
Archivio Segreto
Città del Vaticano

GÉRARD GOUIRAN
Université de Montpellier
Francia

WOLF-DIETER STEMPEL
Bayerische Akademie der Wissenschaften
München, Germania

MADELEINE TYSENS
Université de Liège
Belgio

FRANÇOIS ZUFFEREY
Université de Lausanne
Svizzera

MUCCHI EDITORE

CULTURA NEOLATINA

DIREZIONE:

Roberto Crespo

Anna Ferrari

Saverio Guida

COMITATO DI REDAZIONE:

Fabio Barberini

Patrizia Botta

Maria Careri (responsabile)

Aviva Garribba

Anna Radaelli

Adriana Solimena

SAGGI E MEMORIE

El *Curial e Güelfa* i el «comun llenguatge català»

*Tantost les dites Pièrides foren per los déus convertides
en piques, que en comun llenguatge català són dites garses.*
(III.1.1)

L'Anònim autor del *Curial e Güelfa*¹ s'identifica en la ficció amb el personatge de Melcior de Pando, un home versat en la gestió econòmica que, a la ratlla dels cinquanta anys, agafa la ploma per escriure la història exemplar del amor dels protagonistes: el premi són el matrimoni i l'ascensió social d'un cavaller pobre però dotat de totes les virtuts que escauen al seu estament. L'obra va ser escrita a la quarta dècada del segle XV en un ambient cortesà catalanoaragonès de marcada projecció internacional. El nom de Melcior de Pando recorda els Pandone, comtes de Venafro. Es tracta d'un llinatge ben documentat a la cort d'Alfons IV el Magnànim, i un Giovannantonio Pandone o Porcellio de' Pandoni fou secretari d'Alfons IV el Magnànim, poeta laureat i escriví entre altres obres un *Triumphus Alfonsi regis* per a les celebracions de 1443; Boca de Far és un altre llinatge ben documentat al regne de Nàpols aquests anys².

* Aquest article s'inscriu dins del projecte de recerca coordinat Coditecam III (FFI 2011-27844-C03) del Ministerio de Ciencia e Innovación espanyol i dins del Grup Consolidat SGR 2014-119 de la Generalitat de Catalunya.

¹ Les referències de capítol i paràgraf són de L. BADIA – J. TORRÓ, *Curial e Güelfa. Edició crítica i comentada*, Barcelona 2011. La bibliografia posterior a aquesta edició, tot i les 1193 pàgines d'A. FERRANDO, *Estudis lingüístics i culturals sobre “Curial e Güelfa”*, 2 vols., Amsterdam - Philadelphia 2012, aporta comptades novetats, tal com es consigna a les notes a peu de plana: vegeu la nota 92 per a una valoració global.

² D. COPPINI, *Un'eclisse, una duchessa, due poeti*, en *Tradizione classica e letteratura umanistica. Per Alessandro Perosa*, Roma 1985, pp. 333-373; V. BORSI, *Leon Battista Alberti e Napoli*, Firenze 2006, pp. 10-16; A. IACONO, *Epica e strategie celebrative nel “De proelio apud Troiam” di Porcelio de' Pandoni*, en *La battaglia nel Rinascimento meridionale. Moduli narrativi tra parole e immagini*, Roma 2011, pp. 269-290 i M.T. FERRER, *Fou Lluís Sescases l'autor de “Curial e Güelfa”?* *El nord d'Àfrica en la narrativa del segle XV*, en *La*

L'Anònim havia nascut amb el segle o poc abans. El seu accés a la cultura literària desplega, en efecte, els materials propis d'aquest àmbit durant les primeres quatre dècades del XV. També condueixen a aquest mateix context els esments de personatges històrics: el mariscal Jean Le Mengre, dit Bouciquaut (1364-1421), Pere de Cervelló i Guillalmes du Chastel, que es van enfrontar cavallerescament entre 1400-1407, o el brillant justador i conegut seductor de dames de l'alta noblesa, Jacques de Lalaing (1420-1453). Els dos primers són citats per l'Anònim (II.6.3, III.28; III.31.1), mentre que el tercer és un model contemporani a l'escriptura de la novel·la, amb la qual comparteix alguns detalls d'ambient³.

Quan al pròleg del llibre III l'Anònim usa l'expressió *comun llenguatge català* per excusar-se davant del lector d'usar el terme llatí i italià *pica* en lloc de *garsa* per tal de denominar un ocell que té un paper important a l'hora d'interpretar el mite ovidià de les Muses i les Pièrides, no hi ha dubte que esmenta la llengua que està fent servir per escriure la novel·la poetitzada que el lector té a les mans. L'estudi del text de l'obra a la llum de les indicacions que dona l'Anònim als seus tres pròlegs permet de certificar que el *Curial e Güelfa* és un artefacte literari concebut per a la delectació i la instrucció d'un públic cortesà culte, familiaritzat amb la tradició trobadoresca, la novel·la cavalleresca i sentimental i alguns clàssics i pseudoclàssics, filtrats per les recreacions literàries de Dante, Boccaccio i Petrarca.

Les reflexions metodològiques sobre la llengua del *Curial* que s'ofereixen al present treball es fonamenten en l'edició crítica i comentada dels autors i pretenen de mostrar que, d'acord amb el programa literari de l'Anònim i d'acord també amb els instruments culturals i ideològics que tenia a l'abast, el text del *Curial e Güelfa* va ser deli-

novel·la de Martorell i l'Europa del segle XV, València 2011, II, pp. 59-142. Vegeu els comentaris I.20.2 de BADIA – TORRÓ, *Curial* cit., p. 566.

³ Vegeu els comentaris a I.4.1 de BADIA – TORRÓ, *Curial* cit., p. 539; I.8.1 (p. 544); I.9.5 (pp. 546-547); I.13.8 (p. 553); I.16.11 (p. 561); I.20.2 (p. 566); II.17.10-11 (p. 601) i II.42.2 (p. 626). Per a la relació del *Curial* amb la narrativa breu, A.M. BABBI, *Il "Curial e Güelfa" e i romanzi francesi del XV secolo*, en Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals* cit., pp. 139-156; estan incorporades a BADIA – TORRÓ, *Curial* cit., les remarcables aportacions de R. BELTRÁN, *El mariscal Bouciquaut, Guillaume du Chastel i Pere de Cervelló al "Curial e Güelfa" i al "Jehan de Saintré". Connexions històriques i literàries*, en Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals* cit., I, pp. 157-200.

beradament escrit en una llengua catalana comuna, en el sentit d'una llengua cortesana, supradialectal i apta per a diversos registres literaris narratius, expositius i dialogats.

Les certeses i els interrogants

Els còdexs dels segles XIV i XV, com ara els de les obres de Francesc Eiximenis, solen contenir informacions fonamentals als folis del començament: el nom de l'autor, la dedicatòria – sovint amb alguna declaració d'intencions i amb indicacions cronològiques – i les rúbriques dels capítols⁴. Al manuscrit únic del *Curial i Güelfa*, el 9.750 de la Biblioteca Nacional de Madrid, li manca el primer quadern i per això mai no s'ha pogut comptar amb totes aquestes dades d'ençà del retrobament a finals del segle XIX⁵. Davant de l'absència de dades de context i de la poca solidesa de les diverses hipòtesis formulades al llarg del segle passat, l'única via segura per situar l'obra en el marc de la història lingüística i literària és prestar atenció a la cultura de l'Anònim⁶.

En el camp de les certeses cal comptar-hi que el *Curial* es una obra rigorosament construïda sobre un motiu tradicional de la narrativa universal, que sosté una lliçó i una reflexió moral. La història que explica l'Anònim és cavalleresca i s'ajusta en part al model de les cròniques biogràfiques de cavallers, però alhora és molt moderna, ja que

⁴ J. DE PUIG, J. PERARNAU, C. CLAUSELL, E. IZQUIERDO, S. MARTÍ, R. ROJAS, G. AVENOZA, L. SORIANO, *Catàleg dels manuscrits de les obres de Francesc Eiximenis, OFM, conservades en biblioteques públiques*, en «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXIX (2010), pp. 9-880.

⁵ M. MILÀ, *Notes sur trois manuscrits catalans, II. Un roman catalan*, en «Revue des Langues Romanes», X (1876), pp. 233-238 (reed. en *Obras completas*, Barcelona 1890, II, pp. 485-492).

⁶ Les dues darreres hipòtesis d'autoria dignes de ser preses en consideració, FERRER, *Fou Lluís Sescases l'autor de "Curial?"* cit. i A. FERRANDO, *Joan Olzina, secretari d'Alfons el Magnànim, autor del "Curial e Güelfa"*, en «Estudis Romànics», XXXV (2013), pp. 443-464, continuen sense aportar proves documentals que posin en relació el ms. 9.750 de la Biblioteca Nacional de Madrid amb els candidats a haver escrit l'obra que conté. V.J. ESCARTÍ, *La imatge de l'escriptura al "Curial e Güelfa". Usos i funcions*, en Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals* cit., I, pp. 253-276 argumenta per què l'Anònim estava vinculat a la cancelleria reial. En la mateixa línia, i amb unes precisions cronològiques que situen l'obra a la segona meitat del XV, A.M. ESPADALER, *"Curial e Güelfa". El jo de l'autor i la història*, en Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals* cit., I, p. 277-286.

l'autor era un lector devot dels clàssics (i pseudoclàssics) abastables a la primera meitat del XV. Aquest component fa que el *Curial* narri els episodis sentimentals amb una complexitat psicològica poc freqüent als seus dies i que l'Anònim reflexioni sobre la mateixa manera d'explicar una història. Els protagonistes de la seva novel·la són italians i l'emperador d'Alemanya i el rei de França hi tenen un paper destacat, però els millors cavallers, els governants més justos i els mercaders més honrats són catalans o aragonesos; la passió amorosa és un dels motius centrals de l'obra, però la Güelfa controla amb severitat extrema la relació amb el seu protegit, Curial, de manera que, quan l'educa com a cavaller i cortesà, manté l'amor en els límits estrictes d'una honestedat mereixedora del matrimoni; la magnífica prosa catalana de l'obra recorda vivament motius, frases i al·lusions de la tradició clàssica, però Curial es comporta, en general, com un cavaller errant de les novel·les del segle XIII. Destaca també el fervor monàrquic de l'Anònim, projectat en la figura de Pere II el Gran, el rei catalanoaragonès més italià del segle XIII. Al seu voltant prosperen alguns cavallers de la noblesa de Catalunya i d'Aragó: els Oluja, Orcau, Atrosillo, Martínez de Luna, Cornell, Alagó, Ximénez de Urrea, Montcada, Cardona, Mediona, Pinós i Bages⁷.

No s'han pogut extreure gaire més certeses del manuscrit únic de Madrid. El manuscrit 9.750 és un llibre registre de 228 folis de paper datable a mitjan segle XV, format per 19 quaderns de factura regular, amb espais en blanc entre els capítols, destinats a unes rúbriques que no es van executar. El volum no té cap pretensió d'excel·lència. S'hi observen algunes capitals decorades amb dibuixos geomètrics de ploma i algunes anotacions de mà castellana. Està escrit en una lletra gòtica rodona cursiva catalana, tota d'una sola mà, molt regular, amb un nombre escassíssim d'errades no detectades pel copista i amb algunes correccions i raspats, fruit d'un repàs dut a terme pel mateix

⁷ A. TURULL – E. RAMÍREZ, *Tipologia dels noms propis en el "Curial e Güelfa"*, en Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals* cit., II, pp. 1027-1088. Cal fer atenció al darrer llinatge, Bages, una lectura restaurada a l'edició crítica de BADIA – TORRÓ, *Curial* cit., II.13.7, p. 594. P.J. TERRADO, *Lo aragonés en "Curial e Güelfa"*, en Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals* cit., II, pp. 999-1026 no troba el punt de la simpatia manifesta que l'Anònim té per Aragó: és una qüestió de llinatges, cortesia i cavalleria que no té res a veure ni amb la parla aragonesa ni, per descomptat, amb València.

amanuense. També s'observen comptats espais en blanc de la mida d'un mot o d'un paràgraf, que indiquen que ens trobem davant d'una còpia pendent d'una revisió definitiva. La comparació del manuscrit del *Curial* amb altres còdexs i documents coetanis de mà catalana porten a datar la lletra entre 1430-1440 o 1412-1465; l'escriptura més propera a la del copista del *Curial* és la que procedeix de l'escribania del mestre racional del rei. El relligat del volum és de darreries del XV o principis del XVI⁸.

Fins a la primera dècada del present segle s'ha treballat a partir de tres edicions filològiques del *Curial*, la primera ofereix tan sols el text, però les dues dels anys trenta són anotades⁹. A partir dels anys vuitanta del segle XX els estudis sobre el *Curial* entren en la dinàmica de la producció acadèmica. Els punts de referència són les històries de la literatura, al costat d'un assaig molt encertat de valoració de conjunt de Pere Bohigas i de l'aproximació d'Anton Espadaler¹⁰.

⁸ J. PERARNAU, *El manuscrit medieval del "Curial e Güelfa"*, en «Arxiu de Textos Catalans Antics», XI (1992), pp. 363-377; F.M. GIMENO, *Notes d'un paleògraf a propòsit del matritensis 9.750 de la Biblioteca Nacional ("Curial e Güelfa")*, en «Caplletra», XV (1994), pp. 75-88; C. HERNÁNDEZ GARCÍA – I. RUIZ DE ELVIRA, *Estudio sobre la encuadernación del Ms. 9750 de la Biblioteca Nacional de Madrid: "Curial e Güelfa"*, en «Arxiu de Textos Catalans Antics», XI (1992), pp. 373-377. No aporten canvis G. AVENOZA, *De nou sobre el ms. del "Curial e Güelfa". Una aproximació codicològica*, en Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals* cit., I, pp. 3-19, ni A. SÁNCHEZ HERNAMPÉREZ, *Nuevas observaciones sobre la encuadernación del Ms 9750 "Curial e Güelfa" de la Biblioteca Nacional de España*, en Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals* cit., I, pp. 105-110. Interessant, en relació a la història de la cultura, I. GRIFOLL, *"Curial e Güelfa". Reflexions històriques i culturals a propòsit de la datació de la novel·la*, en Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals* cit., I, pp. 89-104.

⁹ A. RUBIÓ I LLUCH, *Curial e Güelfa*, Barcelona 1901; R. MIQUEL I PLANAS, *Curial e Güelfa*, Barcelona 1932 i R. ARAMON, *Curial e Güelfa*, 3 vols., Barcelona 1930-1933. Vegeu també l'edició recent A. FERRANDO, *Curial e Güelfa*, Tolosa 2007. Hi ha versions alemanya, anglesa, castellana, francesa del *Curial*. Per a la problemàtica de la traducció, A. ANNICCHIARICO, *Tradurre in italiano il "Curial e Güelfa". Appunti e campioni*, en Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals*, cit., I, pp. 113-138.

¹⁰ J. RUBIÓ I BALAGUER, *Historia de la literatura catalana*, en G. DIAZ-PLAJA, *Historia general de las literaturas hispánicas*, Barcelona 1949 (reed. en *Història de la Literatura Catalana*, I, Barcelona 1984); M. DE RIQUER, *Història de la Literatura Catalana (part antiga)*, 3 vols., Barcelona 1964; P. BOHIGAS, *Curial e Güelfa*, en *Actes del Tercer Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Cambridge 1973), Oxford 1976, pp. 219-234 (reed. en *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*, Barcelona 1982, pp. 295-319). A.M. ESPADALER, *Una reina per a Curial*, Barcelona 1984. Per a més detalls sobre la història de la crítica del *Curial*, vegeu BADIA – TORRÓ, *Curial* cit., pp. 32-36.

La cultura de l'Anònim està ben definida pel que fa a les arrels romàniques des dels temps de Milà als de Rubió i Balaguer i Riquer; en canvi l'atenció crítica a les fonts italianes del Tres-cents comença amb la troballa de rastres d'una *Epístola familiar* de Petrarca al pròleg del primer llibre; la necessitat de desxifrar el sentit dels elements no narratius de l'obra s'ha anat completant lentament¹¹. Són especialment rellevants les connexions del *Curial* amb la cultura de les corts dels Trastàmara i l'aclariment de les fonts virgilianes i ovidianes¹². Cal repassar l'abast d'aquestes connexions culturals i d'aquestes fonts.

¹¹ F. RICO, *Para el "Curial" [sylva XXIII]*, en *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes oferts a R. Aramon i Serra en el seu setantè aniversari*, Barcelona 1984, p. 235 (també en *Primera cuarentena y tratado general de literatura*, Barcelona 1982, pp. 89-90); L. BADIA, *La segona visió mitològica de Curial: Notes per a una interpretació de l'anònim català del segle XV "Curial e Güelfa"*, en «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XIV (*Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, VI), Barcelona 1987, pp. 265-292; L. BADIA, *De la reverenda letradura en el "Curial e Güelfa"*, en *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella*, Barcelona 1988, pp. 121-144; J. TORRÓ, *Sobre el «Curial», Virgili i Petrarca*, en *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de Llengua i Literatura*, València - Barcelona 1991, III, pp. 149-169; J. TORRÓ, *Pròleg*, en *Curial e Güelfa*, Barcelona 2002; J. TORRÓ, *El manuscrit del "Curial e Güelfa", els pròlegs i el "Filocolo"*, en «Revista de Literatura Medieval», XXIV (2012), pp. 269-281; L. BADIA – J. TORRÓ, *Curial entre Tristán y Orlando*, en *Estudios sobre la Edad Media y la temprana Modernidad*, San Millán de la Cogolla 2010, pp. 43-60. J. BUTINYÀ, *Construir l'humanisme reconstruint la cultura i les fonts del "Curial"*, en Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals* cit., pp. 201-234, introdueix una confusió on hauria pogut operar amb la distinció perfectament ben establerta des de fa més de mig segle entre la difusió del coneixement dels clàssics als segles XIV i XV i les tècniques filològiques dels *studia humanitatis* amb les innovacions culturals que en deriven. Vegeu la pàgina web *Studia humanitatis*, <http://www3.udg.edu/ilcc/Eiximenis/html_eiximenis/Studia_humanitatis.htm> (consulta 13 juliol 2013). Només aquest error desautoritza la ressenya de BADIA – TORRÓ, *Curial* cit., que J. BUTINYÀ i S. GROS publiquen a «Estudis Romànics», XXXV (2013), pp. 522-526: seria perdre el temps enumerar les moltes altres faltes que conté.

¹² J.N.H. LAWRENCE, *On Fifteenth-Century Spanish Vernacular Humanism*, en *Medieval and Renaissance Studies in Honour of Robert Brian Tate*, Oxford 1986, pp. 63-79; J. BUTINYÀ, *La «Comedieta de Ponza» y el «Curial» frente a frente*, en «Revista de filología española», LXXIII (1993), pp. 295-311; J. TORRÓ, *Una cort a Barcelona per a la literatura del segle XV*, en «Revista de Catalunya», CLXIII (2001), pp. 97-123; J. BASTARDAS, *El suïcidi literari de Camar. Una nota sobre el primer humanisme català en la novel·la "Curial e Güelfa"*, en «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XIV (*Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, VI), Barcelona 1987, pp. 255-263; X. GÓMEZ FONT, «Curial e Güelfa», *petges mitològiques*, en «Caplletra», III (1988), pp. 41-63 i X. GÓMEZ FONT, *Les Metamorfosis (d'Ovidi?) en "Curial i Güelfa"*, en «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XXVI (*Miscel·lània Jordi Carbonell*, V), Barcelona 1993, pp. 71-83.

La tradició trobadoresca, les cròniques, el Lançalot i el Tristany

La trama del *Curial* està bastida a partir de materials trobadorescos filtrats per la recepció italiana. La *Cançó de l'orifany*, que el protagonista compon a Tunis, correspon a la cultura literària d'un cavaller coetani de Pere II el Gran (1276-1285). La relació de Pere II amb els trobadors és la clau de la seva presència al *Purgatorio* de Dante, esmentat com a autoritat per l'Anònim al capítol 47 del llibre II. La *Cançó de l'orifany*, obra de Rigaut de Berbezilh (doc. 1141-1160), va generar una *razó*. Algunes *razós* van alimentar el recull de contes cortesos italians del segle XIV anomenat *Il Novellino*: el situat al lloc 64 reporta la història d'un cavaller i trobador que, havent perdut el favor de la seva estimada secreta, es fa ermità. Instat per alguns amics acudeix d'incògnit al torneig del Puig de Nostra Dona i guanya el premi que s'hi atorga, però la seva senyora li imposa encara una altra condició abans de perdonar-lo: que cent cavallers i cent dames demanin mercè per ell sense saber qui l'ha d'atorgar. És aleshores quan el cavaller compon la *Cançó de l'orifany*: com es creia a l'edat mitjana, aquesta bèstia no es pot redreçar fins que els seus companys no criden tots alhora a favor seu¹³. El vot de la Güelfa del capítol 49 del llibre II és una adaptació d'aquest motiu, que també serveix per estructurar part del relat¹⁴.

Segons la seva *vida*, el trobador Raimbaut de Vaqueiras (doc. 1180-1205), que era fill d'un cavaller pobre de Provença, es va formar com a militar i com a poeta a la cort de Montferrat i es va enamorar de la germana del marquès, que el va correspondre. En els fulls finals del còdex de la *Crònica* de Ramon Muntaner conservat a la Biblioteca Universitaria Regionale de Catània (ms. Vent. 6) es copia l'epístola en vers de Raimbaut de Vaqueiras al Marquès de Montferrat (ff. 203v-205r). A manera de rúbrica es copia aquesta breu *razo*:

¹³ M. DE RIQUER, *Los trovadores*, 3 vols., Barcelona 1975, I, pp. 287-292; I. DE RIQUER – M^a.J. LACARRA, *Il Novellino/El Novelino*, Paris - Roma 2000, pp. 198-209.

¹⁴ RIQUER, *Los trovadores* cit., II, p. 815 i M. CORTÉS, *La infantesa de Curial i una font literària*, en *Actes del novè col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes* (Alacant - Elx 1991), València - Barcelona 1993, I, pp. 413-424. Tornen sobre la qüestió I. DE RIQUER – M. SIMÓ, *La poesia trobadoresca en "Curial e Güelfa"*, en Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals* cit., I, pp. 463-478.

Lo retraig que feu en Rienbau de Vaqueras al marques de Monferrat per que·l volia matar, ço es perque·s jahia ab madona Betriu germana del dit marques e per aço dejus scrit scapa.

La conegué i edità Linskill¹⁵ i la relacionà amb la *razó* d'una cançó de Peire Vidal composta a la cort de Montferrat atribuïda per la *razó* del cançoner occità **R** a Raimbaut de Vaqueiras i amb la versió interpolada de la *vida* d'aquest trobador transmesa pel cançoner occità **P**¹⁶. D'acord amb el testimoni de la Biblioteca Universitaria Regionale de Catània existí a Catalunya una tradició que havia convertit la participació del trobador en la quarta croada en un exili obligat de la cort de Montferrat després que el marquès descobrí els amors de Raimbaut amb Beatriu, germana del marquès, i el trobador hauria defugit el càstig fent-se «per tot lo món cavaller e joglar» i component l'epístola èpica. Raimbaut va morir a Salònica després de la quarta croada havent-se enriquit i adquirit terres; el paral·lelisme amb la història de Curial és del tot evident i la *razó* suara reportada, de tradició catalana, resulta molt suggerent.

El filtre italià de les antigues fonts trobadoresques, al mateix temps que les modernitza, els atorga prestigi literari. La història del bon comte de Barcelona i de l'emperadriu d'Alemanya té un paper estructural en la trama del llibre I del *Curial*. DescLOT la reporta als capítols 7-10 de la seva *Crònica*¹⁷; el bon comte provant d'incògnit la innocència de l'emperadriu falsament acusada d'adulteri és un precedent de Pere II el Gran, presentat com el prototipus del cavaller cortès. Les transformacions que experimenta el motiu al *Curial* es poden contrastar amb l'antiga tradició carolíngia que elabora DescLOT¹⁸, però només s'entenen en els detalls pel creuament amb l'episodi del rescat de Biancifiore falsament acusada de traïció per Massamutino al llibre II del *Filocolo* de Giovanni Boccaccio.

¹⁵ J. LINSKILL, *The Poems of the Troubadour Raimbaut de Vaqueiras*, The Hague 1964, p. 312.

¹⁶ LINSKILL, *The Poems* cit., pp. 26, 68-71.

¹⁷ F. SOLDEVILA – J. BRUGUERA – M.T. FERRER, *Bernat DescLOT. "Crònica"*, Barcelona 2008, pp. 58-67.

¹⁸ A. FERRANDO, *Fortuna catalana d'una llegenda germànica: el tema de l'emperadriu d'Alemanya falsament acusada d'adulteri*, en *Actes del desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Frankfurt 1994)*, Barcelona 1996, II, pp. 97-216.

El desafiament de Bordeus dels capítols 104 i 105 de Desclot il·lustra tant el coratge personal del rei com la seva enemistat amb els Anjou¹⁹; es comenta al capítol 16 de llibre II del *Curial*. És notable el passatge de Desclot en què el rei Pere es revela als cavallers francesos que certifiquen, astorats, davant de notari la seva vinguda d'incògnit a Bordeus; cal llegir-lo al costat dels passatges del *Curial*, on són el protagonista i els senyors de Vergues i de Sant Jordi els qui cauen de genolls davant del monarca aragonès, presos de l'emoció (II.21.4).

El capítol 20 de la *Crònica* de Ramon Muntaner conté un elogi dels reis d'Aragó que acaba amb una consideració entusiasta²⁰, molt propera del que diu l'Anònim a al capítol 27 de llibre I i al 41 del II a propòsit de les relacions de Pere II el Gran i els seus súbdits. El pas de Curial per Messina i Nàpols – dita Partènope – i la seva anecdòtica participació en la guerra de cors recorda el perfil de Roger de Flor, tal com el presenta Muntaner al capítol 194 de la seva *Crònica*²¹.

No hi ha dubte que l'Anònim freqüentava les versions catalanes de la Vulgata artúrica i del *Tristan en prose*, que han sobreviscut tan sols molt fragmentàriament²². Tanmateix entre el model de cavalleria de *Lançalot* i de *Tristany* i el de *Curial* hi ha un abisme. El *Curial* és una història amb una lliçó moral construïda sobre un final feliç, mentre que els cavallers de la gran ficció del segle XIII estan envoltats d'un fatalisme que xoca frontalment amb les idees de l'Anònim sobre la fortuna – que és no res davant del lliure albir de l'home just. Tristany, per exemple, és un heroi maleït que es clama molt seriosament de la seva dissort; Curial és un heroi astrològicament ben dotat per a la guerra, però la seva complexió equilibrada el fa apte per al control de les passions i l'exercici de la virtut²³.

¹⁹ SOLDEVILA et alii, *Bernat Desclot*. “*Crònica*” cit., pp. 218-229.

²⁰ F. SOLDEVILA – J. BRUGUERA – M.T. FERRER, *Ramon Muntaner*. “*Crònica*”, Barcelona 2011, pp. 55-56.

²¹ SOLDEVILA et alii, *Ramon Muntaner*. “*Crònica*”, cit., pp. 322-324. Per a més detalls, amb els corresponents paral·lelismes literals, entre el *Curial* i les cròniques catalanes i alguna de castellana, vegeu la *Introducció* i els comentaris a BADIA – TORRÓ, *Curial* cit.

²² P. BOHIGAS, *La matière de Bretagne en Catalogne*, en «Bulletin Bibliographique de la Société Internationale Arthurienne», XIII (1961), pp. 81-98 (reed. en *Aportació* cit., pp. 277-294) i J. SANTANACH, *Sobre la tradició catalana del “Tristany de Leonís” i un nou testimoni fragmentari*, en «Mot So Razo», IX (2010), pp. 21-38.

²³ BADIA – TORRÓ, *Curial entre Tristan y Orlando* cit., p. 46.

També cal tenir molt present que, tot i que el *Curial* està ambientat al segle XIII, el protagonista és un heroi del segle XV, quan els cavallers de les bones famílies d'Europa participaven en justes i torneigs sota la protecció de grans senyors i viatjaven amb gran impediment i desplegament de logística, amb salconduits i amb heralds. A les corts eren rebuts amb gran aparat i es comptava amb reis d'armes especialitzats en sabers i tècniques cavalleresques; tant aquests com els heralds eren capaços d'agafar la ploma i esdevenir biògrafs dels cavallers, com és el cas de Pero Niño, el mariscal Bociquaut o Jacques de Lalaing, que va visitar la cort de Carles d'Aragó a Pamplona el 1446.

La «reverenda lletradura» de Boccaccio, Dante i Petrarca

El sistema cultural de l'Anònim desplaça el seu nucli significatiu de la literatura d'entreteniment trobadoresca i cavalleresca cap a una altra mena de producte: la «reverenda lletradura», obra d'homes *científics*, davant dels quals convé que els «pobres de ciència» aprenguin i callin (III.1.2-3, pp. 389-392). No es dona el nom de cap d'aquests escriptors de formació superior, però queda clar que es tracta de Dante, Boccaccio i Petrarca.

Al pròleg del llibre III l'Anònim expressa humilment la seva voluntat d'imitar el registre savi i elevat d'aquests escriptors amb «algunes transformacions e poètiques ficcions» (III.1.5). Ho fa en peces retòriques com l'oració de Fortuna als Infortunis, a la qual segueix una aparició de la deessa Juno presentada com una amenaçadora personificació dels temporals de mar (II.44.3). Al costat d'aquesta mena de materials el *Curial* també ofereix una «Citació i glossa del *Purgatorio*» (II.41), que legitima el valor de Pere II el Gran des de l'autoritat de l'autor de la *Commedia*. Aquest capítol és únic perquè imita en la forma els exegetes de Dante extraient consideracions històriques, polítiques i morals del vers *d'ogni valor portò cinta la corda*. Aquesta, frase referida a Pere II el Gran, es troba als vv. 107-114 del cant VII *Purgatorio*. El *Curial* presenta tres citacions més de versos de la *Commedia* i un nombre important d'esments indirectes²⁴.

²⁴ Dues de les tres citacions procedeixen del *Paradiso*. L'una, que correspon vv. 7-9 del cant VIII, té la funció d'introduir, al capítol 9 del llibre III, la figura de Dione, la mare

El que l'Anònim pren de Dante és indestriable de les interpretacions dels seus exegetes. Només una mostra. La Fortuna, explica el Sanglier penitent, és «llenegable, sorda e orba e no sap què es fa» (III.5.3). Aquesta definició concorda amb el que ella mateixa diu de la seva natura al capítol 44 del llibre II i es completa amb el símbol de la roda, que representa els alts i baixos imprevisibles de la sort, tan present a la iconografia del segle XV. Al *Curial* la roda de la Fortuna s'esmenta quatre vegades. Als vv. 67-96 del cant VII de l'*Inferno*, Virgili explica a Dante que la Fortuna és tan sols la força natural que governa els canvis físics del món sublunar i no té res a veure amb el destí dels individus. El comentari de Benvenuto da Imola a aquest passatge s'amplia amb consideracions morals que contenen les línies mestres de la lliçó del Sanglier del capítol 5 del llibre III del *Curial*²⁵.

Ni Petrarca ni Boccaccio no són esmentats mai explícitament, però són utilitzats conjuntament ja al pròleg del llibre I, on l'un dissimula la presència de l'altre en la construcció d'un text nou, al darrera del qual hi ha, entreteixits, el pròleg del *Filocolo* de Boccaccio i l'epistola *Familiar* de Petrarca IV.12.30²⁶. Al *Curial* hi ha diversos detalls erudits que depenen de Petrarca i també se'n poden enumerar d'altres que tenen una font boccaccesca, ja que les *Genealogiae deorum*, el *De casibus virorum illustrium* i el *De claris mulieribus* serveixen per articular els materials ovidians amb què l'Anònim construeix les oracions dels capítols 6 al 9 del llibre III i altres passatges amb citacions clàssiques, però el paper de Boccaccio al *Curial* va força més enllà. Del *Decameró* n'hi ha esments diversos: el conte tràgic IV.1 de Guismonda i Guiscard; el motiu de l'oci com a estímul de l'enamorament, del conte II.6

de Venus que poèticament es podia identificar amb la filla. L'altra, dels vv. 145-147 del cant XXII, il·lustra la funció astrològicament temperant del planeta Júpiter en relació amb el planeta Venus. La citació dels vv. 124-125 del cant XVI de l'*Infern* al pròleg del llibre III, en canvi, adverteix a propòsit del perills que implica la mentida, en un context en què la noció de mentida s'associa a la falla literària o ficció poètica, vegeu els comentaris corresponents BADIA – TORRÓ, *Curial* cit. Torna sobre la qüestió de les fonts italianes A.M. COMPAGNA, “*Curial e Güelfa*”. *Texto catalán, contexto italiano*, en Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals* cit., I, pp. 235-242.

²⁵ J.P. LACAITA, Benvenuto da Imola. “*Comentum super Dantis Aldigherii Comediam*”, 5 vols., Firenze 1887, I, p. 256; <<http://dante.dartmouth.edu>> (consulta 14 juliol 2013).

²⁶ BADIA – TORRÓ, *Curial entre Tristan y Orlando* cit., pp. 51-54.

de Giannotto i la Spina, on apareix Arrighetto Capece, un personatge esmentat al capítol 4 del llibre III del *Curial*; l'espasa de luxe que surt al conte de X.⁹²⁷

Però l'obra de Boccaccio que té un pes més notable en el *Curial* és el *Filocolo*, una llarga novel·la històrica i d'aventures, escrita entre 1336-1339, centrada en les dificultats de tot tipus que han de superar la parella d'enamorats protagonista per arribar a la unió desitjada²⁸. Florio, fill del rei pagà Felice, i Biancifiore, una donzella d'origen desconegut acollida a la seva cort, s'enamoren quan arriben a l'adolescència. Racheio, el mestre de la cort, i Ascalio, preceptor de Florio, descobreixen els besos furtius dels joves i Florio és allunyat de Biancifiore. Per desfer-se de la noia Felice, en el transcurs d'un banquet li fa servir un paó enverinat que ha preparat abans l'envejós Massamutino. La innocent Biancifiore, acusada d'enverinar el rei, ha de morir cremada. La deessa Venus adverteix en somnis Florio, li dona una espasa i li assegura la protecció del déu Mart. Florio es desperta amb l'espasa a la mà i venç Massamutino en combat singular. Aquest mor a la foguera preparada per a la noia, mentre Venus la consola en somnis. Florio ofereix sacrificis a Venus i a Mart; la deessa el corona de llorer. Finalment els pares de Florio venen Biancifiore a uns mercaders orientals. Florio marxa a buscar Biancifiore acompanyat del fidel Ascalion. Una tempesta el porta a Partènope, és a dir Nàpols, on freqüenta la cort presidida per Fiammetta, i des d'allí es dirigeix a Alexandria, on descobreix que Biancifiore està tancada en una torre. Florio aconsegueix d'entrar-hi, d'unir-se amb l'estimada i d'esquivar juntament amb ella el suplici al qual són condemnats un cop descoberts: Ascalion, ajudat per Mart, els allibera. La novel·la acaba amb el reconeixement dels orígens nobles de Biancifiore, el casament canònic i la conversió de tots al cristianisme.

Aquesta història – que no comparteix cap dels trets de versemblança del *Curial* – conté, tanmateix, la clau de moltes de les seves singularitats. Al preàmbul del *Filocolo* Boccaccio manifesta la intenció de narrar els amors dels protagonistes d'acord amb un estil poètic i

²⁷ FERRANDO, *Fortuna catalana d'una llegenda germànica* cit., p. 120; M. STOCCHI, “*Curial e Güelfa*” e il “*Decamerone*”, en «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLV (1995-1996), pp. 295-316.

²⁸ A.E. QUAGLIO, *Giovanni Boccaccio. “Filocolo”*, Milano 1967.

treballat per manament d'una gran dama; a l'epíleg conclou que la narrativa de ficció en vulgar amb continguts poètics és una «*mezzana via*» entre el text primitiu francès del *Floire et Blanchefleur*, en aparaiats de vuit síl·labes, i l'alta poesia de Virgili, Dante, Lucà, Estaci o Ovidi²⁹. Això explica que la presència de divinitats paganes sigui constant a la novel·la. Per exemple, al preàmbul mateix, Juno s'apareix al papa i l'insta a lluitar contra els alemanys de la casa de Hohenstaufen. El papa encomana la lluita a Carles d'Anjou, que venç Manfred i funda el regne de Nàpols. Durant el regnat del rei Robert (1309-1343) l'autor coneix la seva filla natural, Maria, la qual li encarrega una nova versió de la vella història d'amor. Al *Curial* la deessa Juno adopta un posat molt bel·licós i el campió dels güelfs, Carles d'Anjou, hi fa un paper molt digne (III.4). El *Filocolo* se situa en un passat cronològicament no precisable i en una geografia que no correspon a la dels mapes. El *Curial* corregeix aquestes vaguetats, però aprofita molt incisivament l'ambientació pagana de l'obra en l'episodi de la conversió al cristianisme de Camar.

Una de les rareses del *Curial* són els somnis simbòlics i admonitoris³⁰. Un repàs dels somnis del *Filocolo* mostra amb quina desimboltura Venus i Mart intervenen en els afers dels protagonistes precisament valent-se dels somnis: els avisen de perills, els donen objectes importables a la vida de vigília, els consolen abans d'un combat singular. L'animadversió de Diana per Florio i Biancifiore recorda la de la Fortuna al *Curial*, la qual també figura al *Filocolo* amb la seva roda, envoltada del blasme dels qui se'n senten damnificats. No hi ha dubte que l'Anònim va trobar inspiració en tots aquests motius, però també és cert que va reconduir el seu relat cap a la versemblança esquivant del tot la interferència directa entre els somnis i l'acció de la novel·la.

La hibridació de la llegenda del bon comte de Barcelona amb la trama del llibre II del *Filocolo* al llibre I del *Curial* – coincideixen fins i tot els escuts d'armes – mostra fins a quin punt aquesta obra de Boccaccio és una pedrera fonamental per a l'Anònim d'elements estructurals, de motius narratius, de matèria poètica, d'apunts erudits i de teoria literària. El solemne debat de casuística amorosa presidit per

²⁹ Per a la teoria poètica de Boccaccio, vegeu F. BRUNI, *Boccaccio e la letteratura mezzana*, Bologna 1990.

³⁰ RIQUER, *Història de la Literatura Catalana* cit., II, p. 630.

Fiammetta al llibre IV del *Filocolo*, les «Questioni d'amore» – també presents a la memòria literària de Joanot Martorell – al *Curial* dona lloc a una disputa de la major ambició literària: el debat entre Homer i Dictis i Dares al temple d'Apol·lo, presidida pel déu solar i les Muses. En lloc de desplegar un ventall de problemes sentimentals i morals com fa Boccaccio al *Filocolo*, l'Anònim planteja el problema de la legitimitat de la ficció poètica. Sota un embolcall mitològic, Curial fa de jutge d'una qüestió tan antiga com la narrativa romànica i molt lligada al model de crònica poetitzada que segueix l'Anònim (III.10-12).

Els grans poetes i oradors: Virgili, Ovidi, Estaci, Lucà i Sèneca

El poeta clàssic més present al *Curial* és Virgili i l'episodi més notable d'imitació i d'emulació és el de l'infeliç enamorament de Camar. L'Anònim estava al corrent del fet que no és versemblant que Dido i Enees coincidissin en el temps, però la història de la seva passió dissortada, tal com la va poetitzar Virgili al llibre IV de l'*Eneida*, conté molts ensenyaments psicològics i morals i tant Petrarca com Boccaccio van emetre opinions matisades sobre aquest afer: fins a quin punt és legítim de modificar poèticament les dades històriques per extreure'n materials exemplars? L'Anònim va trobar la solució en els comentaries de Dante, com s'explica a l'epígraf següent. No hi ha manlleus literals de Virgili en l'episodi de Camar, per contra, el fragment del llibre I de l'*Eneida* que descriu el naufragi d'Enees és aprofitat en dues ocasions al llibre III del *Curial*³¹.

El text de l'*Eneida*, traduït «en llengua materna» i «ben glossat e moralitzat», que llegeixen Joan-Curial i Camar al llibre III correspon a la traducció castellana glossada de l'*Eneida* d'Enric de Villena (1382/1384-1434), un escriptor castellà de nissaga reial, amb arrels familiars a Gandia i vinculat a Ferran I d'Aragó (1412-1416). Se'l considera el mestre de tota una generació de poetes de mitjan segle XV,

³¹ La tempesta que desitja Fortuna (III.6.2 i 5, pp. 412-414) correspon a la que desencadena Èol empès per Juno i que fa naufragar Enees als vv. 84-89 i 102-107 del llibre I de l'*Eneida*. L'aparició immediata del déu del mar s'inspira literalment en els següents vv. 124-127 de Virgili. El naufragi de Curial a III.13.3 evoca encara els versos del llibre I, però a més distància. Les pregàries dels mariners ocupen l'espai de la queixa d'Enees als vv. 95-101 del llibre I.

com Juan de Mena o el Marquès de Santillana. La seva traducció glosada de l'*Eneida* és de 1427. És molt rellevant haver pogut demostrar que l'Anònim usava unes glosses de l'*Eneida* que comparteixen alguns errors textuais amb les que Villena va fer servir en el seu comentari castellà: les bases de la formació de l'autor del *Curial*, prèvia a l'adquisició d'una informació més específicament italiana, assenyalen l'ambient cultural de les corts dels Trastàmara de les primeres dècades del segle XV³².

Ovidi és esmentat com a font del mite de les Muses i les Pièrides, relatat als vv. 294-678 del llibre V de les *Metamorfosis* (III.1.1, 389). No hi ha, però, marques textuais que recordin l'original. També remet a Ovidi la descripció de l'Enveja (III.35.5, 513), àmpliament elaborada a partir dels vv. 768-785 del llibre II de les *Metamorfosis* i amb la concurrència d'altres fonts no determinades. Aquesta és, doncs, la situació d'Ovidi al *Curial*: ser present en moltes de les referències mitològiques i en el rerefons d'alguns motius poètics amorosos a través de filtres interposats de natura molt diversa. En menor escala, és el cas d'Estaci i de Lucà, dos poetes molt citats per Dante, Petrarca i Boccaccio³³. Lucà, per exemple, és esmentat, al costat d'Homer, Virgili, Horaci i Ovidi en una seqüència extreta del passatge dels vv. 79-103 del cant IV de l'*Inferno*, en què Dante se suma al grup dels cinc grans poetes de l'antigor. A la batalla de Farsàlia, descrita al poema homònim de Lucà, Cèsar va vèncer l'exèrcit del seu sogre, Pompeu el Gran. L'estratègia que permet a Curial de derrotar els turcs al capítol 32 del llibre III recorda la de Cèsar a Farsàlia, en els termes en què la descriu ell mateix als *Comentarios de la guerra civil*.

³² P.M. CÁTEDRA, *Enrique de Villena y algunos humanistas*, en *Nebrija y la introducción del Renacimiento en España*. Actas de la III Academia Literaria Renacentista, Salamanca 1983, pp. 187-203; BADIA – TORRÓ, *Curial entre Tristan y Orlando* cit., pp. 56-57.

³³ Estaci és esmentat al costat de Virgili al pròleg del llibre III, mentre que la seva *Tebaida* se cita com a referència del que Curial veu a la ciutat de Cadmos quan la visita, és a dir les tombes d'Etèocles i Polinices, els fills d'Èdip i Jocasta (III.10.1, p. 426). La visita de Curial a Tebes fa més sentit si es té present la de Florio a la tomba de Virgili del llibre IV del *Filocolo*. D'altra banda, l'*Aquil-leida*, obra també d'Estaci, és atribuïda a Homer (III.10.5, p. 428). Es poden espigolar algunes referències esparses més a través de citacions de la *Commedia*, com passa també amb Lucà. Per exemple, el Sanglier penitent esmenta Amiclas, un personatge de qui es parla a partir del v. 519 del llibre V de la *Farsàlia* (III.5.4, p. 406), però la font immediata és el v. 68 del cant XI del *Paradiso* de Dante.

Al *Curial* no es llegeix el nom de Sèneca, però en canvi se cita repetidament Hèrcules o Alcides, el semidéu grec que va dur a terme les dotze fatigues, objecte de tractats exegètics de caràcter polític i moral d'autors del segle XIV, com Coluccio Salutati o el mateix Enric de Villena. Però Sèneca també va contribuir al prestigi i a la fama literària del personatge entre els escriptors de la Corona d'Aragó de mitjan segle XV, com ara Ausiàs March, gràcies a l'èxit de la versió catalana glossada de la seva tragèdia *Hercules furens*, que tracta de la fúria o la follia d'Hèrcules³⁴. L'heroi, que en una de les fatigues ha viatjat a l'infern en companyia de Teseu, en tornar a casa perd el seny per voluntat de Juno i, després de matar Licos, que li havia usurpat el regne, també occeix la pròpia esposa i els dos fills. La tragèdia comença amb un parlament de Juno, dominada per la ira (vv. 1-123). Juno també persegueix a mort Enees al començament del poema de Virgili, però en el cas d'Hèrcules la seva malvolença es justifica des de la gelosia: Hèrcules és fill de Júpiter i d'una concubina i això la porta a maleir-les totes. L'Anònim construeix l'explosió verbal de Fortuna (III.6.1, pp. 411-412) reescrivint en termes cristians el parlament de Juno que obre la tragèdia de Sèneca i mantenint alguns manlleus literals de l'original llatí glossat i traduït³⁵. Hèrcules apareix al fons del decorat de la visió de Bacus al capítol 26 del llibre III i com a terme de referència de la força de l'enemic més formidable de Curial, el turc Critxí al capítol 30 del mateix llibre.

³⁴ T. MARTÍNEZ, *Un clàssic entre els clàssics. Sobre traduccions i recepcions de Sèneca a l'època medieval*, València - Barcelona 1998, pp. 199-243.

³⁵ Vegeu la Introducció i els comentaris de BADIA – TORRÓ, *Curial* cit. i l'edició de la traducció catalana medieval de les *Tragèdies* a T. MARTÍNEZ, *Luci Anneu Sèneca. Tragèdies*, 2 vols., Barcelona 1995. Fortuna creu que podrà anihilar Curial amb l'ajuda de Neptú i de Juno i, quan aquests s'hi neguen, convoca un estol infernal de concubines de Júpiter, a les quals pretén d'associar Dione i Venus. El refús de col·laborar d'aquestes s'entén millor si a les raons astrològiques relatives a la natura benigna del planeta Venus, s'hi afegeix que precisament Venus a l'*Eneida* protegeix Enees, que és fill seu, de la fúria de Juno.

De Guido delle Colonne a Benvenuto da Imola

Al segle XV la guerra de Troia era el tema clàssic més famós a la Corona d'Aragó³⁶. Lorenzo Valla, al llibre III dels seus *Gesta Ferdinandi regis* es fa ressò dels debats que es mantenien a la cort sobre Aquil·les i Hèctor³⁷. També convé llegir en un context aragonès la glossa de Gómez Manrique, en què parla de la *porfía* entre Homer, Dictis i Dares³⁸. A l'estrofa 45 de la *Comedieta de Ponza*, el marquès de Santillana descriu Elionor d'Albuquerque, la mare d'Alfons el Magnànim, llegint amb les seves dames *antiguas gestas ... de Troya y de Tebas*³⁹. La guerra de Troia anava lligada al nom d'Homer, però els seus poemes només es podien llegir en llatí en resums molt parcials⁴⁰. Les fonts més abordables eren el llibre II de l'*Eneida* i una recreació novel·lada llatina: la *Historia destructionis Troiae* que Guido delle Colonne va escriure entorn de 1287. La versió catalana d'aquesta obra, les *Històries troianes*, obra de Jaume Conesa, va ser un autèntic best-seller atesos l'elevat nombre de manuscrits que l'han conservada i l'ús sistemàtic que en va fer Martorell al *Tirant lo Blanc*⁴¹.

Les *Històries troianes* són la traducció adaptada als gustos del moment del *Roman de Troye* de Benoît de Sainte Maure, escrit al segle XII en apariats de vuit síl·labes. Aquest primer gran compendi romànic sobre Troia extreu la informació de textos llatins, bàsicament les dues cròniques pseudo-clàssiques dels segles III o IV, els *Ephemeridos belli troiani libri* de Dictis, el cretenc, i el *De excidio Troiae historia*, de Dares, el frigi. Dictis i Dares pretenen haver participat directa-

³⁶ L. BADIA, *La guerra de Troia i les lletres catalanes medievals*, «Mot So Razo», VI (2007), pp. 32-46.

³⁷ O. BESOMI, *Lorenzo Valla. "Gesta Ferdinandi regis"*, Padova 1973, p. 185.

³⁸ LAWRENCE, *On Fifteenth-Century Spanish Vernacular Humanism* cit., p. 76; F. VIDAL GONZÁLEZ, *Gómez Manrique. "Cancionero"*, Madrid 2003, pp. 429-430.

³⁹ R. ROHLAND DE LANGBEHN, *Marqués de Santillana. "Comedieta de Ponza", sonetos, serranillas y otras obras*, Barcelona 1997, p. 152.

⁴⁰ G. SERÉS, *La traducción en Italia y España durante el siglo XV. La "Ilíada en romance" y su contenido cultural*, Salamanca 1997.

⁴¹ R. MIQUEL I PLANAS, *Guido delle Colonne. "Les històries troianes"*, trad. Jaume Conesa, Barcelona 1916; J. PERUJO, *Difusió de motius de la llegenda de Troia: traducció i reinterpretació*, en *"Vestigia fabularum". La mitologia antiga a les literatures catalana i castellana entre l'Edat Mitjana i l'Edat Moderna*, Barcelona 2004, pp. 13-30; P. PUJOL, *La memòria literària de Joanot Martorell. Models i escriptura en el "Tirant lo Blanc"*, Barcelona 2002, pp. 63-86.

ment al setge de Troia, Dares de la part dels troians i Dictis de la dels grecs; per això reclamen per als seus eixuts escrits en prosa un major crèdit que Homer. Guido delle Colonne reprengué la polèmica antiheroica de Dares i l'estengué a Virgili i a Ovidi. L'Anònim segueix Guido, atès que Curial aprèn, gràcies al testimoni de Dictis i Dares, tot el que li cal a propòsit de la matèria troiana abans de dictar sentència a l'episodi del Parnàs (III.11.4, 433).

El *Curial* esmenta dues vegades més Guido delle Colonne. La seva descripció de la bellesa d'Helena excusa l'Anònim d'explicar com és Laquesis al llibre I, i al III el desig carnal de Jàson i Medea, glossat per Guido, es pren com a punt de comparació de la pressa d'anar al llit que tenen Curial i la Güelfa la nit de les seves noces. En canvi, al capítol 22 capítol del llibre II no s'esmenten les *Històries troianes*, però la discussió dels cortesans del rei de França a propòsit de la mort d'Hèctor i Tròiol a mans d'Aquil·les en pressuposa literalment el text⁴²; l'Anònim hi escenifica la polèmica entre la veritat poètica, representada per Homer i Virgili, i la veritat històrica, representada per Dictis i Dares; més endavant la trasllada a l'*Eneida* de Virgili a través del tema de Dido, esmentat al capítol 11 del llibre III, i amb l'episodi del suïcidi per amor de Camar; finalment, expressa la seva posició a l'episodi al Parnàs (III.11.11, p. 437). Amb el judici de Curial sobre la veritat i la ficció en literatura, proclama la seva poètica personal, la pauta que guia el que als seus dies es coneixia com a *inventio*. El *Curial* és una narració que segueix els patrons del relat cavalleresc versemblant i que es presenta com una història moral, tant vàlida per a la didàctica amorosa com per a la formació d'un cavaller cristià. En haver-hi projectat l'*aemulatio* – és a dir la superació literària – dels models clàssics, l'Anònim brinda al lector estímuls per a la interpretació de la seva obra més enllà de la simple literalitat.

El debat sobre la veritat poètica confrontada amb la veritat històrica és un tema tractat pels intèrprets de Dante. Benvenuto da Imola, per exemple, basteix una justificació teòrica de la ficció poètica de la *Commedia* en el comentari als vv. 73-75 del cant I de l'*Inferno*. Virgili es presenta a Dante dient «*Poeta fui e cantai di quel giusto*». La glossa de Benvenuto a *Poeta fui* explica que el poeta llatí es presen-

⁴² Vegeu els comentaris corresponents de l'edició de BADIA – TORRÓ, *Curial* cit.

ta a partir de la seva professió i suggereix que Virgili és per als llatins el que Homer era per als grecs. Pel que fa a *e cantai*, assenyala que Dante evoca la matèria del poema de Virgili, és a dir les gestes d'Enees, que comencen *Arma virumque cano*. Enees s'amaga sota l'expressió *di quel giusto*. La rectitud d'Enees era un tema polèmic, perquè Servi, un comentador de Virgili del segle IV molt respectat al XV, va afirmar que Enees no podia haver estat just, perquè fou un traïdor de la pàtria. Benvenuto sosté que Servi es va equivocar en aquest punt, però que, encara que Enees hagués estat un traïdor, Virgili va voler fer-ne un home just, per tal de mostrar a August com ha de ser un príncep, és a dir just, clement i bo⁴³. El punt de partida del debat sobre la ficció poètica és, doncs, el comentari al v. 242 del llibre I de l'*Eneida*, escrit per Servi: Venus pledeja davant de Júpiter a favor del seu fill Enees i compara les seves peregrinacions amb l'arribada feliç a Pàdua d'Antenor, que, com Enees, es va salvar de la crema de Troia. El comentari de Servi especula sobre la fugida conjunta dels dos personatges i fa extensiva a Enees la traïció que va fer possible la salvació del primer. Guido delle Colonne recull la versió de la història que deriva de Servi. La conclusió de Benvenuto – que és la que segueix l'Anònim del *Curial* –, en canvi, és que tant se val que Enees, en realitat, no hagués estat tan exemplar com el descriu l'*Eneida*: Virgili com a poeta tenia dret a la invenció i Dante, també. Benvenuto ho deixa ben clar al comentari dels vv. 136-143 del cant XXVI de l'*Inferno*, a propòsit de la versió lliure de la història d'Ulisses que Dante es va empescar obertament en contra de la convencional, que és la recollida per Guido delle Colonne⁴⁴.

D'acord amb les glosses de Benvenuto, Virgili és el poeta per antonomàsia dels llatins. Quan es debat sobre Homer en català, com succeeix al capítol 11 del llibre III del *Curial*, és natural que el punt de referència sigui aquest escriptor llatí, i això explica que l'Anònim, per il·lustrar l'ús de les ficcions que fan els poetes, introdueixi l'encontre històricament impossible entre Enees i Dido a Cartago. L'Anònim es planteja la legitimitat d'inventar uns amors infaustos, que, segons Virgili, són la causa de l'odi històric entre Cartago i Roma. D'una banda, diu, és digne de blasme que la ficció falsegi la història dels fets,

⁴³ LACAITA, *Benvenuto da Imola*. “Comentum super Dantis” cit., I, pp. 48-49.

⁴⁴ *Ibid.*, II, pp. 293-294.

però els lectors instruïts poden extreure coneixements morals de les històries de ficció: aquest és el sentit de la sentència de l'Anònim posa en boca de Curial a l'episodi del Parnàs (III.11.11). De tots els autors que tracten l'afer de Dido i Enees – sant Agustí, sant Jeroni, Coluccio Salutati i Boccaccio entre d'altres – Petrarca és qui precisa la separació cronològica en 300 anys entre tots dos; ho diu a la carta IV.V de les *Seniles*, tot prenent la dada del comentari de Servi al v. 267 del llibre I de l'*Eneida*⁴⁵. D'acord amb la sentència de Curial basada en la justificació de la ficció poètica de Benvenuto da Imola, l'Anònim entén que la veritat literària – és a dir la poesia, que és ficció – és diferent de la veritat històrica, que és la crònica o report de fets reals. La invenció de la figura de Camar fa sentit des de la poesia – és a dir la veritat literària –, i conté per tant una important càrrega moral.

L'entramat de referències culturals que s'acaba de descriure sumàriament mostra la minuciositat i la coherència de la construcció del *Curial* a partir d'una *inventio*, basada en la *imitatio* dels models romànics i dels grans poetes i oradors clàssics i l'*aemulatio* de la veritat històrica elaborada a partir del guiatge de Dante, Boccaccio i Petrarca. És la «*reverenda lletradura*», la cultura literària d'alta volada, dels ambients cortesans catalanoaragonesos de la primera meitat del segle XV⁴⁶.

La llengua dels autors medievals com a problema

El fet que sigui anònim no ha d'impedir de situar l'autor del *Curial* entre els grans escriptors de l'edat mitjana i convé no perdre de vista que l'aproximació a la llengua “real” dels grans autors medi-

⁴⁵ TORRÓ, *Sobre el Curial, Virgili i Petrarca* cit., pp. 152-162.

⁴⁶ TORRÓ, *Una cort a Barcelona* cit.; J. TORRÓ, *La noblesa, la lírica, la caça i la cortesia*, en «Mot So Razo», III (2004), pp. 7-15; J. TORRÓ, *Las cortes de Aragón y las líricas catalana y castellana del siglo XV*, en *La fractura historiográfica: las investigaciones de Edad Media y Renacimiento desde el Tercer Milenio*, Salamanca 2008, pp. 427-437; J. TORRÓ, *La cort literària d'Alfons el Magnànim*, en *La poesia d'Ausiàs March i el seu temps*, València 2010, pp. 27-39. No és concloent l'anàlisi de D. DE COURCELLES, “*Curial e Güelfa*”. *Une voie philosophique et poétique*, en Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals* cit., I, pp. 243-252; amb prou feines apunta en la direcció correcta J.F. MESA SANZ, *Las fuentes del latín del “Curial e Güelfa”*, en Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals* cit., I, pp. 387-428.

evals, per regla general, presenta seriosos reptes. Així per exemple la llengua del primer gran escriptor català, Ramon Llull (1232-1316), tendeix a resistir-se a una descripció homogènia i localitzable dialectalment. Gran part de la seva obra ha estat transmesa per testimonis dels segles XIV i XV o més tardans i, per acabar-ho de complicar, el manuscrit català més antic i venerable, el del *Llibre de contemplació en Déu* de la Biblioteca Ambrosiana de Milà, copiat el 1280, exhibeix una vistosa patina gràfica occitana⁴⁷. Com ja va indicar Jordi Rubió i Balaguer, l'estudi de la transmissió i la identificació de testimonis propers a l'autor en el temps és la base de la solució del problema, que també passa per la reflexió sobre els modes de composició i de difusió de l'obra catalana de Llull, un laic religiós que per primera vegada a la història confegia llibres de gran format i de contingut teològic i literari en una llengua mancada de tota tradició⁴⁸.

En el cas de Llull és imprescindible tenir en compte la figura de Guillem Pagès, un prevere mallorquí que també era notari, que va copiar obres de Ramon en català i en llatí, en prosa i també en vers, entre 1280 i 1301, sens dubte d'acord amb les seves indicacions⁴⁹. Llull i Pagès van haver de prendre tota mena de decisions sobre el format material dels llibres, la presentació codicològica, la llengua, l'estil i també la representació gràfica dels textos que oferien per primer cop als lectors en català. En el seu cas, doncs, és evident que té un paper fonamental la condició de pioners en la producció de llibres en vulgar; alhora que adaptaven models universitaris llatins, estaven influïts pel prestigi literari de la tradició poètica occitana. La còpia del *Llibre de contemplació*, subscripta el juliol de 1280 per Guillem Pagès, ha estat

⁴⁷ A.M. BADIA I MARGARIT, *Notes per a una caracterització lingüística dels manuscrits del "Llibre de contemplació"*. Contribució a l'estudi de la llengua de Ramon Llull, en «Estudis Romànics», X (1962), pp. 99-129; A.M. BADIA I MARGARIT, *Dialectalismes baleàrics en Ramon Llull? Una qüestió de mètode*, en «Randa», IX (1979), pp. 31-49; A.M. BADIA I MARGARIT – F. DE B. MOLL, *La llengua de Ramon Llull*, en *Obres essencials de Ramon Llull*, Barcelona 1960, II, pp. 1299-1358 i J. MARTÍ CASTELL, *El català medieval. La llengua de Ramon Llull*, Barcelona 1981.

⁴⁸ J. RUBIÓ I BALAGUER, *Notes sobre la transmissió manuscrita de l'opus lul·lià*, en «Franciscalia», 1928, pp. 335-348 (reed. en *Ramon Llull i el lul·lisme*, Barcelona 1985, II, pp. 167-190); A. SOLER, *Els manuscrits lul·lians de primera generació*, en «Estudis Romànics», XXXII (2010), pp. 179-214.

⁴⁹ A. SOLER, *Estudi històric i codicològic dels manuscrits lul·lians copiats per Guillem Pagès (ca. 1274-1301)*, en «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXV (2006), pp. 229-266.

considerada el *codex princeps* de la tradició manuscrita lul·liana i un dels més antics entre els produïts en català. Els trets graficomorfològics occitans que hi fa servir Pagès, difícils de justificar per altres mitjans, s'expliquen per ells mateixos com a vacil·lacions primerenques d'una *scripta* librària en vies de consolidació. Només cal tenir present que desapareixen completament al còdex de la mateixa obra del Col·legi de la Sapiència (F-143) de Palma de Mallorca, un manuscrit que, a tot estirar, és cinquanta anys posterior al copiat per Pagès. Hom pot argumentar fonamentadament que la desaparició d'*eu* a favor de *jo* i de *gaug* a favor de *goig*, per posar l'exemple remarcable dos mots del registre trobadoresc presents al llarg de tot el llibre, respon a l'afiançament d'un estil de còpia per a còdexs de gran format en català que no es generalitza fins a les primeres dècades del XIV⁵⁰.

Una via d'aproximació a la llengua d'un autor medieval podria ser la del text escrit pel propi autor. Resulta, però, que els autògrafs de grans autors medievals són una raresa i quan se'n conserven, com és el cas del *Decameró* de Giovanni Boccaccio del manuscrit Hamilton 90 de la Staatsbibliothek de Berlín, apareixen nous interrogants; en aquest cas els sorprenents errors de còpia en la reproducció d'un text propi, que per a alguns crítics han fet dubtosa fins i tot l'autografia⁵¹. El filtre del copista és, doncs, un punt de referència fonamental, tant si es tracta d'un col·laborador de l'autor com Guillem Pagès o com si es tracta del propi autor reproduint mecànicament la seva obra.

La transmissió dels tres grans models italians del *Curial*, Boccaccio, Dante i Petrarca, ofereix una casuística vastíssima. Deixant de banda ara el peculiar món de les múltiples redaccions del *Canzoniere* de Petrarca – autògrafes o no –, una breu al·lusió al problema de la coloració dialectal de l'original de la *Commedia* de Dante indica que investigar la llengua d'un gran autor medieval topa amb assumpcions ideològiques no gens compatibles amb els mètodes filològics.

⁵⁰ L. BADIA – J. SANTANACH – A. SOLER, *Per la lingua di Ramon Llull: un'indagine intorno ai manoscritti in volgare di prima generazione*, en «Medioevo Romano», XXXIII (2009), pp. 49-72.

⁵¹ V. BRANCA – P.G. RICCI, *Un Autografo del Decameron: Codice Hamiltoniano 90*, Padova 1962.

Durant la segona meitat del segle passat la *Commedia* s'ha llegit en l'edició de referència de Giorgio Petrocchi⁵². Davant de la massa ingent de testimonis, la majoria produïts en sèrie als tallers de còpia de Florència, aquest crític va renunciar a seguir l'estemma de derivació, per oferir un text fidel a l'*antica vulgata* del segle XIV, evidentment florentina. El manuscrit datat més antic és el 1080 de la Biblioteca Trivulziana de Milà: el va copiar Francesco di ser Nardo de Barberino, natiu de Val di Pesa, entre Florència i Siena. S'atribueixen a la seva mà almenys dues altres còpies de la *Commedia*, i és que entorn del poema de Dante floreix una autèntic exèrcit de professionals, alguns dels quals van produir durant el segle XIV quaranta o més exemplars de l'obra cada un: cada cop se saben més coses a propòsit d'aquests obscurs treballadors culturals⁵³. L'edició Petrocchi pren el manuscrit de la Biblioteca Trivulziana com a referència per a l'establiment del text, però l'esmena sempre que les seves solucions grafico-morfològiques no responen al cànon de la llengua florentina del darrer terç del segle XIII, tal com s'entenia fa cinquanta anys. Tot i que Dante va morir el 1321, cal situar el cànon lingüístic florentí en una data anterior al 1302, que és quan comença d'exili del poeta⁵⁴.

La crítica filològica dels darrers anys ha posat en crisi els plantejaments de Petrocchi des del retorn al mètode ecdòtic i des de la consideració que l'original de la *Commedia* es va produir a Ravenna i no a Florència: l'autògraf no s'ha conservat i els copistes dels primers exemplars que van arribar a la capital de la Toscana tenien hàbits de treball lingüístics 'septentrionals', és a dir propis de les *scriptae* de l'Emília i de la Romanya. La punta de l'iceberg d'aquesta reacció contra la florentinització oficial de la *Commedia* – escrita tanmateix íntegrament a l'exili i copiada per escribes no toscans – és l'edició de Sanguineti, que prefereix mostrar el text de Dante a partir del manuscrit Urbinate latino 366, conservat a la Biblioteca Vaticana, un còdex que per la datació material i per la bondat de les lectures cal considerar

⁵² G. PETROCCHI, *La Commedia secondo l'antica vulgata*, 4 vols., Milano, 1966-1967.

⁵³ G. POMARO, *Ricerche d'archivio per il "copista di Parm" e la mano principale del Cento*, en P. TROVATO, *Nuove prospettive sulla tradizione della "Commedia"*. Una guida filologico-linguistica al poema dantesco, Firenze 2007, pp. 242-280.

⁵⁴ V. PACCA, *Cronologia*, en M. SANTAGATA, *Dante Alighieri. Opere, I: Rime, Vita Nuova, De vulgari eloquentia*, Milano 2011, p. CXLII.

estemmàticament superior a la tradició vulgata florentina de Petrocchi en bloc⁵⁵. Algunes de les solucions que s'han proposat en el laberint codicològic, ecdòtic i filològic que envolta el text de la *Commedia*, esdevenen sovint eines polèmiques per a sostenir posicions ideològiques poderosament arrelades, com ara la florentinitat del text més emblemàtic de la cultura italiana⁵⁶. El lector profà trobarà poques diferències entre l'edició “florentina” de Petrocchi i la “septentrional” del cant V de l'*Inferno* que ha preparat Trovato, però les que hi ha, afecten de la *veste linguistica* – la presentació graficomorfològica – de la *Commedia*; una qüestió més polèmica des d'un punt de vista polític que no pas estrictament filològic⁵⁷.

No es pot definir la llengua de Llull o de Dante sense implicar-hi el filtre dels actes de còpia. El quadre es repeteix per a qualsevol altre gran autor medieval, com és el cas de Chrétien de Troyes. Els *romans* de Chrétien – el *Cligès*, el *Chevalier au Lion*, l'*Erec et Enide*, el *Chevalier à la Charrette* – han arribat en diversos manuscrits però des del segle XIX la còpia de Guiot de Provins conservada al ms. fr. 794 de la Biblioteca Nacional de França ha imposat el seu prestigi sobre tots els altres: el copista proporciona un text perfecte i acurat que sembla resoldre tots els problemes que es plantegen els filòlegs. D'altra banda, es parteix de la base que l'autor era natiu de la Xampanya – concretament de Troyes, com diu en ell mateix (un sol cop, però), al v. 9 de l'*Erec et Enide*. Com que Guiot de Provins era d'aquesta mateixa regió i la seva còpia presenta trets lingüístics incontestablement localitzats a la Xampanya, s'ha assumit que la llengua de Chrétien era la llengua de la còpia de Guiot. Des dels temps de les edicions de W. Foerster dels anys vuitanta del segle XIX, els crítics francesos més destacats han debatut sobre la possibilitat d'adoptar lectures d'altres manuscrits, però la presentació graficomorfològica xampanyesa del ms. fr. 794 de la Biblioteca Nacional de França ha semblat indiscutible fins que no s'ha posat en dubte l'origen geogràfic de Chrétien, sobre la vida del qual les dades són altament conjecturals. Actualment

⁵⁵ F. SANGUINETI, *Dantis Alagherii Comedia*, Firenze 2001.

⁵⁶ Vegeu els estudis reunits per TROVATO, *Nuove prospettive sulla tradizione della “Commedia”* cit.

⁵⁷ P. TROVATO, *Primi appunti sulla veste linguistica della Commedia*, en «Medioevo Romano», XXXIII (2009), pp. 29-48.

hi ha un esclat de propostes diverses de reconstruir el text ‘autèntic’ de Chrétien, que passen sovint per l’exhibició a la xarxa dels diversos testimonis manuscrits, però no hi ha encara unanimitat de criteri per arribar a una solució: l’ombra xampanyesa de Guiot continua pesant sobre la crítica⁵⁸.

Si no es coneixen els detalls biogràfics d’un escriptor medieval, evidentment es compliquen les possibilitats de distingir la seva llengua de la dels seus copistes. Sobre el florentí del Dante exiliat hi ha moltes més possibilitats de joc que no pas a propòsit del xampanyès de Chrétien, de qui no es pot saber a ciència certa de quina zona de les parles d’oïl procedia. L’anonimat porta el problema al límit de la insolubilitat. Sense sortir de l’àmbit francès es pot adduir el cas il·lustratiu d’una obra esmentada per l’Anònim del *Curial*: el *Tristan en prose*. L’estudi de la grafia, de la morfologia i de determinats usos sintàctics del manuscrit de base de l’edició d’aquesta obra monumental permet de caracteritzar la procedència geogràfica del copista: és un escriptor que empra el dialecte picard: ho corroboren amb dotzenes d’exemples les introduccions dels nou volums de l’edició dirigida per Menard⁵⁹. Per raons ecdòtiques, en efecte, ha calgut escollir com a base el ms. 2542 de la Biblioteca Nacional de Viena, que conté tota l’obra i que va ser copiat cap al 1300. L’estudi de la coloració dialectal del text permet de distingir entre grafies representatives de diverses *scriptae* localitzables al Nord i al Nord-Est de França, que en algunes ocasions alternen amb grafies de l’antic francès comú; no diu res, tanmateix, a propòsit de la llengua de l’autor (o autors) d’aquesta enorme obra anònima.

La llengua comuna segons Muntaner, Dante, i les “Regles d’esquivar vocables”

Tant per la quantitat com per la qualitat, el material escrit emanat de l’entorn dels prínceps i dels reis als segles XIV i XV supera de molt el procedent dels «municipis, les corporacions, els monestirs i

⁵⁸ G. ROQUES, *Chrétien de Troyes: des manuscrits aux éditions*, en «Medioevo Romanzo», XXXIII (2009), pp. 5-28.

⁵⁹ P. MENARD, *Le roman de Tristan en prose*, Genève 1987-1995.

els particulars»⁶⁰. No es poden donar estadístiques ni del volum exacte de la documentació reial comparada amb la d'altra procedència, ni de la introducció de les llengües vernacles – l'aragonès i el català – en la burocràcia d'expressió llatina⁶¹; tanmateix se sol assumir que la producció escrita dels reis del casal de Barcelona i dels seus successors de la dinastia Trastàmara, des de l'últim terç del segle XIII fins a les acaballes del XV, va exercir una funció inequívoca de model expressiu per al català medieval⁶². El fenomen és comprovable tant en la documentació d'arxiu com en la producció librària i cal relacionar l'homogeneïtat gramatical, lèxica i estilística de la llengua comuna amb la institució monàrquica⁶³.

Ramon Muntaner empra un occità tendencial al *Sermó* en vers, inserit al capítol 272 de la seva *Crònica*; però a tota la resta de l'obra, escrita en prosa entorn de 1325, fa servir un català genuí i perfectament consolidat. Un català que li mereix apreciacions entusiastes al capítol 29, on sosté que «d'un llenguatge solament, de negunes gents no són tantes com catalans»⁶⁴. El català és l'idioma parlat per més persones del món perquè és el més uniforme de tots. A Castella, diu Muntaner, «ha moltes províncies qui cascun parla son llenguatge ... e així mateix trobarets en França e en Anglaterra e per tota Itàlia e per tota

⁶⁰ A. RUBIÓ I LLUCH, *Documents per la història de la cultura catalana mig-aval*, 2 vol. Barcelona 1908-1921 (Facsimil amb un estudi d'A. Balcells, Barcelona 2000); J. NADAL – M. PRATS, *Història de la llengua*, 2 vols. Barcelona 1982-1996; M. RODRIGO LIZONDO, *Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó: Textos en llengua catalana (1291-1420)*, València 2013.

⁶¹ Per a l'aragonès de cancelleria, vegeu de G. COLÓN, *El español y el catalán, juntos y en contraste*, Barcelona 1989, pp. 237-270 i del mateix, *El léxico catalán en la Romania*, Madrid 1976, pp. 90-94.

⁶² Els fons medievals de l'Arxiu de la Corona d'Aragó són els més rics d'Europa: F. SEVILLANO COLOM, *Apuntes para la historia de la cancellería de Pedro IV el Cerimonioso*, en «Anuario de Historia del Derecho Español», XX (1950), pp. 137-241; C. LÓPEZ RODRÍGUEZ, *Qué es el Archivo de la Corona de Aragón*, Saragossa 2007. Mostres generoses de documentació catalana de cancelleria a RUBIÓ I LLUCH, *Documents* cit.; J. TRENCHS – M.T. FERRER MAILLOL, *Documents de cancelleria i de mestre racional sobre la cultura catalana medieval*, Barcelona 2011, i RODRIGO, *Col·lecció* cit. Per a l'escripció de la ciutat de València, vegeu A. RUBIO VELA, *Espistolari de la València Medieval*, 2 vols., València - Barcelona 1985-1998 i, per a la del bisbat de Girona, J. DE PUIG – J. MARQUÈS PLANAGUMÀ, *Lletres del bisbe de Girona. Segle XIV. Vol. 1 (n. 1-620)*, Barcelona 2007.

⁶³ RIQUER, *Història de la Literatura Catalana* cit., II, p. 336.

⁶⁴ SOLDEVILA et alii, *Muntaner. "Crònica"* cit., p. 68.

Romania»⁶⁵. Aquesta unitat del català es complementa amb la visió escindida dels parlars italians descrita per Dante entorn de 1302-1307 al *De vulgari eloquentia*. Cap de les catorze varietats de la contrada del sí no ofereix cap forma d'expressió digna de la lírica en vulgar, amb l'excepció del sicilià de la cort de Frederic II Hohenstaufen i del seu fill Manfred. La llengua dels poetes esdevé noble en la mesura en què s'allunya de les solucions locals: els poetes, en efecte, han creat un *vulgare illustre*, que no és propi de cap lloc en concret, però que és d'ús comú entre la gent distingida. El vulgar il·lustre, apte per a la poesia, esdevé modèlic, en tant que pare de tots els parlars locals; però, sobretot, ha de ser cortesà: «*in regiis omnibus conversantes semper illustri vulgare locuntur*»⁶⁶. Al capítol 18 de la seva *Crònica Muntaner* confirma aquesta apreciació de Dante. Quan un foraster aprèn la llengua de la cort adquireix «lo pus perfet català», com van fer Roger de Llòria i Conrad Llança, que van venir a Catalunya de joves en temps de Pere el Gran i es van formar a la cort, aprenent-hi a parlar el millor «de cascun lloc de Catalunya e del regne de València»⁶⁷. Conrad Llança, que parlava «el pus bell catalanesc ... del món», va ser l'almirall de Pere el Gran, però també va ocupar les funcions de mestre racional, un càrrec cancelleresc importat de la cúria siciliana⁶⁸.

Martí Luter (1483-1554) al pròleg de la seva traducció de la Bíblia del 1534, que és el text fundacional de la llengua literària alemanya, va escriure que, per tal de fer-se entendre pels parlants de totes les variants de l'idioma germànic comú, triava la llengua de la cancelleria saxona, que era la de tots els prínceps i els reis d'Alemanya⁶⁹. La simbiosi entre la llengua de l'administració i de la reialesa i la llengua comuna, que es va consolidar al segle XVI, s'havia anat forjant a la baixa edat mitjana i segurament el cas català és un dels més clars, documentats i primerencs.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ SANTAGATA, *Dante Alighieri. Opere cit.*, p. 1348

⁶⁷ SOLDEVILA *et alii*, *Muntaner. "Crònica"* cit., p. 51.

⁶⁸ T. de MONTAGUT, *El Mestre Racional a la Corona d'Aragó: 1283-1419*, 2 vols., Barcelona 1987.

⁶⁹ Ph. WOLFF, *Origen de las lenguas occidentales: 100-1500 d.C.*, Madrid 1971, p. 218.

Al *De vulgari eloquentia* Dante no va acabar de desenvolupar la seva concepció dels usos lingüístics i el seu tractat acaba amb l'exploració dels nivells d'estil, a partir d'una terminologia clàssica que parla d'estil tràgic, còmic i elegíac. Convé subratllar també que manifesta una percepció qualitativa molt específica de la natura elevada o baixa del vocables, que s'explica alhora per la fonètica i pel contingut conceptual:

Nam vocabulorum quedam puerilia, quedam muliebria, quedam virilia; et horum quedam silvestria, quedam urbana; et eorum que urbana vocamus, quedam pexa et lubrica, quedam yrsuta et reburra sentimus. Inter que quidem, pexa atque yrsuta sunt illa que vocamus grandiosa, lubrica vero et reburra vocamus illa que in superfluum sonant⁷⁰.

Cal prendre nota de les oposicions de vocables *silvestria* (“rústics”) contra *urbana*, *pexa* (“pentinats”) et *lubrica* (“relliscosos”) contra *yrsuta* (“peluts”) et *reburra* (“esborrifats”). Dante parla aquí un llenguatge molt proper als dels autors de les *Regles d'esquivar vocables grossers i pagesívols*, tot i que no proporciona llistes de solucions bones i dolentes perquè no pensa com un gramàtic, sinó com algú reflexiona sobre la llengua literària.

Ni els autors de les *Regles d'esquivar vocables* ni Muntaner no van llegir el *De vulgari eloquentia*, però tant els uns com l'altre comparteixen les conviccions de Dante a propòsit d'una llengua comuna, que és la llengua noble de l'expressió poètica. A les *Regles d'esquivar vocables*, tan decebedores des del punt de vista de la teoria, tanmateix es llegeixen, com remarca Colón, aquestes tres coses⁷¹:

Mots o vocables los quals deu esquivar qui bé vol parlar la llengua catalana, a juy del reverend prevere mossèn Fenollar e misser Hierònim Pau e altres hòmens diserts catalans e valentians e prestantíssims trobadors⁷².

⁷⁰ SANTAGATA, *Dante Alighieri. Opere cit.*, pp. 1456-1458.

⁷¹ G. COLÓN, *Les “Regles d'esquivar vocables”*. *Autoria i entorn lingüístic*, Barcelona 2001, p. 13.

⁷² A.M. BADIA I MARGARIT, *Les “Regles d'esquivar vocables” i la “qüestió de la llengua”*, Barcelona 1999, p. 107 (3*).

més avant són d'evitar sobretot vocables los quals manifestament se coneix són de països de Catalunya o València diversos dels catalans, com és: «ça casa» per «la casa»⁷³.

No res menys, entre persones de bon ingeni e experiència, fàcilment se coneix dits vocables ésser d'Empurdà, o de Urgell, o de Mallorca, o de Xàtiva. o de les muntanyes o pagesívol, dels quals no acostumen usar los cortesans ne elegants parladors e trobadors⁷⁴.

Muntaner, que tampoc no fabrica llistes de noms com Dante, és força més explícit i aclareix en quins termes la cort és el gresol imprescindible de la llengua comuna: la seva descripció cronística de la realitat lingüística de la cort de l'infant Pere a la tercera dècada del segle XIII, retrata una 'veritat' idèntica a la que Dante proposava per a la dimensió àulica del seu vulgar supradialectal, elitista, racional i homogeni.

Secretaris, escrivans i curials

La llengua catalana comptava amb la cort que Dante troba a faltar per a la llengua italiana i que Muntaner assenyala com a fonament del català comú i elegant. Al voltant d'aquesta cort es formà a partir de Pere II el Gran i, sobretot, de Jaume II i Pere III el Cerimoniós un aparell de secretaris, escrivans i curials procedents d'escoles d'arreu de la Corona d'Aragó que construïren en col·laboració una llengua unificada, resolta i eficaç en els diversos nivells i registres que les funcions de la casa reial, de la cancelleria i del govern exigien. Marçal Olivar fou el primer a utilitzar el terme «prosa de la cancelleria», i M. De Riquer fou el primer a parlar directament de «llengua de la cancelleria»⁷⁵. En els segles XIV i XV hem de parlar d'un català comú

⁷³ BADIA, *Les "Regles"* cit., p. 119 (165*). L'expressió «son de països de Catalunya o València diversos dels catalans» designa, amb un evident desencert expressiu, la llengua comuna supradialectal.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 120 (173).

⁷⁵ M. OLIVAR, *Notes entorn de la influència de l'ars dictandi sobre la prosa catalana de la Cancelleria a finals del segle XIV. El Ms Y-129-7 de la Biblioteca Colombina*, en *Homenatge a Rubió i Lluch*, III («Estudis Universitaris Catalans», XXII), Barcelona 1936, pp. 632-653 (reed. en *Obra dispersa. Llibre en homenatge en el seu 90è aniversari*, Barcelona

i elegant que distingia els nobles i els cavallers cortesans i els secretaris i oficials curials, una llengua identificable i discriminadora, que donava accés, o el negava, a la cort i als òrgans de govern. Joan de Sena, un membre de la noblesa sarda, s'adreça al Alfons IV el Magnànim amb aquestes paraules:

Monsenyor Rey e príncep molt poderós. A la vostra molt gran excel·lència molt humilment certiffich que, jatsia fos ben digna cosa yo passar en aquexes parts per fer reverència a vostra gran senyoria, però, attès que un mateix cors natura no permet star en diverses parts, yo, senyor molt excel·lent, a gran instigació dels consellers e oficials d'aquesta terra són stat induhit romandre açí per conservar a vostra obediència aquells los quals per inducció diabolical se promouen algunes vegades venir contra obediència de vostra senyoria, considerat majorment que molt major serà lo servir que yo faré a vós senyor romanint que no anant, jatsia la utilitat pròpria sia menor; però confiu de vostra gràcia e mercè, la qual crech (bé) sia informada de mos servirs, que vers mi haurets tal sguard que mos servirs grans e antiquats no freturaran de condigna remuneració. D'on supplich molt humilment vostra gran senyoria, molt victoriós senyor, que mi vullats haver en recomendació favorable en manera que d'ací avant los qui anelen servir a vós senyor romanguen remunerats, los premis dels quals induesquen los stranys a venir a vostra obediència. E plàcia a nostro senyor Déu, molt magnífich senyor, conserva vostra reyal persona en bona sanitat e creximent de més honor e exalçament de vostra reyal magestat. Scrita en lo loch de Làcono a xv de ffabrer. Senyor, de vostra molt gran magnificència humil sotsmès, vassall e servidor, qui besant vostres mans e peus se comana en gran mercè, vostre Johan de Sena⁷⁶.

La lletra ha d'ésser anterior a 1420, a l'acord amb Guillem II, vescomte de Narbona i jutge d'Arborea, i al primer viatge d'Alfons IV a Sardenya. Joan de Sena, un noble sard, coneixia amb precisió l'instrument lingüístic amb què calia adreçar-se al rei, personalment o amb l'auxili d'un escriptent. Això darrer no és tan important, i ho és força més que tingués al seu servei un escriptent capaç d'assegu-

1991, pp. 81-104); RIQUER, *Història de la Literatura Catalana* cit., II, p. 336 i J. IZQUIERDO, *El concepte "prosa de la cancelleria": importància i contigut a través de la historiografia lingüística*, en «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XX (*Miscel·lània Joan Bastardas*, III), Barcelona 1990, pp. 57-76.

⁷⁶ Arxiu de la Corona d'Aragó, *Lletres reials*, Alfons IV el Magnànim, sense data, núm. 340.

rar-li el domini d'aquest instrument lingüístic. A Sardenya, el català es convertí en la llengua que identificava les classes altes i urbanes, a Sicília després de Martí I el Jove era, a més de la llengua de molts mercaders, la llengua de la major part de la noblesa alta i baixa. Durant el regnat d'Alfons IV el Magnànim, també era la llengua de bona part dels nobles, curials i secretaris instal·lats amb el rei a Nàpols en temps de pau o al campament en temps de guerra. Un notari per autoritat reial per tota la terra i el domini del rei d'Aragó necessitava un instrument apte i unificat per prestar els seus serveis arreu dels dominis del seu rei, on trobaria súbdits catalanoparlants de tots aquests territoris. Es conserven protocols de set notaris de Càller del segle XV⁷⁷. Andreu Barbens, notari de València, prestà els seus serveis a la ciutat de València i a Càller (1468-84). El notari Pere Esteve, natural de Xàtiva, ho féu (1456-65) a Càller, Bosa, Sàsser i a Nàpols⁷⁸. No ho haurien pogut fer amb una llengua vacil·lant amb distincions locals, ni tampoc, si hagués estat així, nobles i notaris sards haurien pogut adoptar la llengua catalana amb eficàcia i seguretat, com els de Sena, que foren elevats a vescomtes de Sanluri, com Joan Guerau, fill de pares sards i natural de Vilanova, notari de Càller (1441-60) i mestre racional del regne de Sardenya⁷⁹. De Pere Baster

⁷⁷ Podeu consultar el catàleg de l'Archivio di Stato di Cagliari al portal <<http://www.archividemediteraneo.org>> (consulta 13 de juliol 2014: "consultazione per livelli descrittivi archivistici, Italia, Archivio di Stato di Cagliari, Archivi notarili, Ufficio dell'insinuazione di Cagliari, Atti originali sciolti").

⁷⁸ C. VILLANUEVA MORTE, *La presencia de valencianos y aragoneses en la documentación notarial cagliaritana del siglo XV*, en «Anuario de Estudios Medievales», XXXVIII (2008), pp. 27-63.

⁷⁹ «Cum ... vos fidelis noster Iohannes Garau, notarius, de officio procurationis regie regni Sardinie, semper fuistis estisque maiestati nostre verus fidelis et legalis vassallus, et exinde iuventutem vestram in civitate et Castro Calleri et in aliis nostris civitatibus atque terris duxistis cum Cathalanis tam officialibus nostris quam aliis conversatus fuistis et cum eorum moribus ita vixistis ut, licet ex parentibus natura sardis originem traxeritis, tamen in cathalani potius naturam vestrum ingenium habitusque nature converteritis omnino et effectus fueritis nostro regio iudicio Cathalanus nec aliter vos nostra mens habuit semper seu reputavit ... Et hoc non obstante quod ex sardis originem traxeritis, ut prefertur, eo quia cum Cathalanis vixistis et praticastis, ut prescribitur, in tantum quod in omne conditione effectus estis Cathalanus et pro tali vos habemus et reputari volumus a ceteris quibuscumque, ita ut quo ad premissa obtinenda et consequenda nulla distinctione uti possit inter vos et Aragonenses et Cathalanos dicti Castri cives et habitatores», concessió de llicència i plena facultat de residir al Castell de Càller amb la seva esposa, la seva família i els

(1430-1433)⁸⁰, Esteve d'Aranda (1448-58) i Pere Duran (1459-63), notaris actius a Càller durant el segle XV, desconeixem l'origen. Se serveixen tots d'un català molt estàndard fins en la grafia, i s'observen algunes singularitats gràfiques especialment en els documents rebuts, menys estandarditzats, als quals el notari dóna entrada i registre, però que no són escrits per ell. Els documents conservats de Miquel de Leytago (1484-1487) són tots escrits en llatí. Si l'hàbit d'escriure en llatí, la llengua dominant en la documentació notarial, resolvia tantes vegades la grafia, la diversa procedència de la població d'origen catalanoparlant o sard obligava a igualar les particularitats originàries de la llengua catalana, tant com la cort. En la cancelleria de Nàpols coincidien secretaris d'origen valencià, com Joan Olzina i Francesc Martorell, i secretaris d'origen català com Arnau Fonolleda i Lluís Sescases, els quals tenien llurs escriptors també de vària procedència. La redacció de les cartes i els documents que sortien de llurs escriptories o oficines de redacció era el resultat del concurs del secretari i els escriptors, i constituïen el model per a la procuració reial de Sardenya. Aquesta llengua es coneixia internacionalment amb el nom de català, i una vegada que els jurats de la ciutat de València escrivien a la vila i aldees de Moya i de qualssevol llocs del regne de Castella per reclamar «un catiu de llinyatge de tartres, emperò batejat e apellat Joan, d'edat de vint anys poc més o menys», especifiquen que parla molt bon català: «e paladí en son parlar català, com de poquea a ençà se sia nodrit»⁸¹. El terme *paladí* significava literalment “palatí”, això és, “cavalleresc”, “curial”, perquè un bon català és aquella llengua comuna noble i àulica, lluny de les particularitats regionals.

seus béns amb els mateixos drets i deures que els catalans i els aragonesos sense diferència, ACA, Cancelleria, reg. 2630, ff. 91v-92v (Castellnou de Nàpols, 20 de juliol de 1445). Publicat per B. URBAN, *Joan Guerau, maestro razionale del regno di Sardegna (1459-1474)*, en «Medioevo. Saggi e Rassegne», XXI (1996), pp. 168-170.

⁸⁰ G. OLLA REPETTO, *Notai sardi del XV secolo: Pietro Baster*, en *Studi storici e giuridici in onore di Antonio Era*, Padova 1963, pp. 269-297.

⁸¹ RUBIO VELA, *Epistolari* cit., I, p. 285.

El «comun llenguatge català» en la pràctica de l'Anònim

Més amunt s'ha dit que hi ha la certesa que l'Anònim treballava per a un públic cortesà de la quarta dècada del segle XV i que s'havia format en la tradició cultural a l'abast de la reialesa, de la noblesa i de l'aristocràcia urbana de la corona d'Aragó a la primera meitat d'aquell segle. També s'ha vist que tant en la teoria com en la pràctica la llengua d'ús de les elits cortesanes i administratives catalanoaragoneses del segle XV s'ha transmès en una *scripta* madura i dúctil, que destaca per la unitat i l'homogeneïtat: era un autèntic «comun llenguatge català» que de Barcelona, València, Lleida i Palma de Mallorca és va exportar a Càller, Palerm i Nàpols.

D'altra banda també s'han donat algunes mostres de les dificultats d'accedir a la llengua “real” dels autors medievals i dels problemes de diversa mena que planteja l'obra dels copistes, que poden ser en gran part responsables de la presentació graficomorfològica del text que transmeten. L'estudi lingüístic del manuscrit únic de Madrid pot proporcionar dades sobre determinats hàbits del copista, fins i tot localitzables geogràficament. El *Curial*, però, està escrit en prosa: sense el punt d'observació lingüístic de la rima i del recompte sil·làbic hi ha molt poques maneres de detectar trets directament atribuïbles a localismes propis de la parla d'un Anònim, sobre el qual no tenim cap altra pista que no sigui la seva voluntat d'escriure una crònica poetitzada, a l'alçada de la *reverenda lletradura* de les corts catalanoaragoneses del segle XV.

A banda de Muntaner, i d'algunes consideracions d'Eiximenis sobre l'excel·lència de la cultura urbana⁸², no hi ha més punts de referència teòrics en català sobre la llengua comuna, que no siguin les *Regles d'esquivar vocables*, posteriors de mig segle al *Curial*. Les *Regles* fan més sentit com a seqüela de materials tardoantics i medievals – ja s'han vist les afinitats amb el *De vulgari eloquentia* – que no pas com a precedent de les idees que es van generar en els cercles humanístics i renaixentistes italians del segle XVI. Només cal llegir el paràgraf 1.1 de l'estudi de G. Colón, on se situa molt encertadament

⁸² X. RENEDO, *Ciutats, regnes i universitats: translatio studii et imperii i història de les ciutats en el “Dotzè del Crestià”*, en *El saber i les llengües venacles l'època de Llull i Eiximenis. Estudis Icrea sobre vernacularització*, Barcelona 2012, pp. 81-109.

l'opuscle en la tradició dels escrits gramaticals menors pel que fa al contingut teòric – però de gran interès per a la història de la llengua – com és el cas de l'*Appendix Probi*⁸³.

El perfil humanístic de Jeroni Pau no es projecta en cap dels 325 ítems de les *Regles* i entorn de la participació de l'arxiver Pere Miquel Carbonell en la redacció de l'opuscle no deixa d'haver-hi molts interrogants. D'altra banda, la llista de mots rebutjats i acceptats de les *Regles* no sembla compartir gaire res amb els debats del segle XVI sobre l'ús del vernacle⁸⁴. En canvi llegir les *Regles d'esquivar vocables* des dels precedents del segle XIV i de la primera meitat del XV permet de confrontar les tries diatòpiques, diacròniques i d'estil dels seus autors amb les del «*comun llenguatge català*» de l'Anònim del *Curial*. Però abans cal introduir algunes precisions més.

El manuscrit 9.750 de la Biblioteca Nacional de Madrid que conté el *Curial* presenta una grafia coherent i etimològica, que correspon a un estadi molt madur de la *scripta* catalana medieval. Aquesta coherència i maduresa Alfons Par l'avaluà en relació amb la llengua de Bernat Metge, de darreries del XIV, que havia estudiat a fons⁸⁵. Les vacil·lacions i les alternances són francament poc rellevants. Per exemple, la neutralització de la *a* i la *e* en posició atòna o el tancament de la *o* en *u* només es reflecteixen esporàdicament en la grafia⁸⁶. El copista adopta el dígraf *ny* per a la palatal nasal i tan sols es permet en dues ocasions de representar-la amb una *n* amb titlla. El so velar sord en posició final sempre s'escriu *-ch*, i només en un parell de mots la grafia *ch* a l'interior de paraula té valor africad sord com en occità i en castellà. Aquest so es representa normalment amb el dígraf *tx*. Les sibilants sordes i sonores també estan ben grafiades segons l'etimologia, i la palatal lateral no s'indica en posició inicial, però generalment es representa amb la doble *ll* en interior i final de paraula. La representació de la *-n* és variable (*ancian*, però *soldà*). Són oscil·lacions que responen al marge d'asistematicitat propi de

⁸³ COLÓN, *Les "Regles"* cit.

⁸⁴ BADIA, *Les "Regles"* cit., pp. 435-457.

⁸⁵ A. PAR, *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*, Halle 1923; A. PAR, "*Curial e Güelfa*": *notes lingüístiques y d'estil*, Barcelona 1928.

⁸⁶ *Ibid.*, pp. 127-130.

tota *scripta* anterior a la impremta i als hàbits de còpia dels professionals⁸⁷.

En el buidat de Par crida l'atenció que el pronom i l'adjectiu interrogatiu masculí sigui sempre *quiny*, però el femení, *quina*. Una altra curiositat que pot tenir a veure amb la llengua del copista són les expressions *quant a* i *quant és*, escrites *quantra* i *quantres* al manuscrit. El fenomen apareix tres vegades (I.11.10; I. 23.2 i II.24.9), però també es troba la grafia etimològica: «lo cavaller respòs que l'hagués per excusat, *que quant és ell*, no hi mudaria res» (I.10.5). També alternen els plurals masculins en *-os* i en *-es* (*envejosos*, però *aragoneses*) i la vocal de suport *-e* no sempre és present en les formes verbals; el fenomen és explicable generalment per l'etimologia d'algunes primeres persones del present d'indicatiu (no tenen desinència: *mir*, *port*, *trèmol*; tenen la desinència *-e*: *contemple*, *parle*; però també trobem *llave* – i no *llau* –, *confiu* i *renunciu*). El complement directe no sempre porta la preposició *a*: «l'emperador tenia prop si a Curial» (I.11.1); «ociure a Otó» (I.12.7), però «desig de veure Curial» (I.11.1).

Des dels temps de la primera edició del 1901, hom havia donat per sobreentès que l'Anònim era del Principat de Catalunya. Anton Espadaler va proposar de situar-lo a Solsona a partir de l'al·lusió al mercader de Jaume Perpunter, que a la novel·la procedeix d'aquesta ciutat⁸⁸. Germà Colón, que va rebatre aquesta hipòtesi⁸⁹, després de posar en dubte que hi hagi fonaments filològics i lingüístics suficients per emetre un veredict sobre la coloració dialectal del *Curial*⁹⁰, ha optat darrerament per donar una sentència dialectal positiva, que situa el Curial a Tortosa o al nord de Castelló⁹¹. És una elegant solu-

⁸⁷ La normalització de la grafia de l'edició BADIA – TORRÓ oculta la majoria d'aquestes oscil·lacions no significatives, que es poden recuperar a les edicions que no normalitzen la grafia o consultant les fotografies del manuscrit al lloc web <<http://www.lluisvives.com>> (consulta el 14 de juliol de 2013).

⁸⁸ ESPADALER, *Una reina* cit., pp. 117-148.

⁸⁹ G. COLÓN, *Era valencià l'autor del Curial?*, en «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXI (1985), pp. 83-91 (reed. en *Problemes de la llengua a València i als seus voltants*, València 1987, pp. 43-53).

⁹⁰ G. COLÓN, *Ensayo de localización del anónimo autor del Curial*, en Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals* cit., II, pp. 21-30: s'observa molt encertadament que no hi ha cap pista geogràfica, genealògica o ambiental que relacioni el *Curial* amb València.

⁹¹ G. COLÓN – M.P. PEREA – H. UEDA, *Lingüística quantitativa: “Curial” vs. “Tirant”*, en «Vox Romanica», LXXI (2012), pp. 131-159. Malauradament la seducció per la

ció salomònica – ni català ni valencià: tot just al mig –, emparada en la lingüística quantitativa. Oferim, com a recanvi, la tesi del present article: la qüestió de quina és la coloració dialectal del *Curial* no té resposta perquè està mal posada, atès que tenim proves que el seu autor va optar deliberadament pel «comun llenguatge català», la llengua depurada de la cort, del notariat i de l'administració i sobretot tenint en compte que el filtre de la còpia – en el nostre cas de la còpia única i inacabada – exerceix un paper decisiu en l'apreciació de la llengua d'un autor medieval: aquestes dues certeses irrenunciabls mai no es prenen en consideració quan s'estableix la filiació geogràfica de l'Ànònim a partir de l'anàlisi estrictament lingüística. Els col·loquis sobre el *Curial* celebrats a Santander el 2007 i a La Nucia el 2008, que han donat lloc al dos volums editats per Antoni Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals sobre Curial e Güelfa*, repetidament citats, van difondre subliminarment i amical una certa pressió per tal de decantar la balança de l'opinió general cap a la valencianitat del *Curial*. La manipulació d'opinions és del tot incompatible amb els plantejaments acadèmics: en efecte, malgrat les *Precaucions metodològiques* que esgrimeix Ferrando, no hi ha cap indret dels seus dos volums on es posin a contribució de forma conjunta i interactiva els diversos aspectes codicològics, estilístics, lingüístics i culturals de l'obra que s'estudia per tal de construir una imatge articulada, contrastada i complexa de la situació que permeti d'establir cap forma d'hipòtesi global raonada⁹². El

lingüística quantitativa fa deixar de banda la constatació contextual bàsica que es fa a l'article citat a la nota precedent.

⁹² A. FERRANDO, *Precaucions metodològiques per a l'estudi lingüístic del "Curial e Güelfa"*, en Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals* cit., pp. 31-88. Hi ha tretze contribucions als volums de Ferrando que pertanyen al domini de l'anàlisi lingüística pura, sense connexions socioculturals operatives. Alguns autors tenen dues entrades perquè els volums recullen – sense cap filtre evident – les comunicacions dels dos congressos de Santander (2007) i La Nucia (2008): M. Batllori, J. Mestre (dos), J. Martines, X. Molina – M. Pérez Saldanya, S. Montserrat (dos), M. Pérez Saldanya – G. Rigau, J.R. Ramos, X. Rofes (dos), B. Schmidt, M. Wheeler. És de la mateixa orientació M.A. FUSTER ORTUÑO, *La traducció dels clàssics medievals: locucions verbals i col·locacions en el "Curial e Güelfa"*, en *Actes del Catòric col·loqui Internacional de Llengua i Literatura catalanes* (Budapest 2006), II, Barcelona 2009, II, pp. 167-176. Són aportacions puntualment valuoses que podrien ser interpretades en el marc d'un discurs general sobre el «comun llenguatge català». A les notes anteriors s'han anat comentant quinze articles de Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals*, que toquen altres temes (només n'hi ha tres que no s'han citat perquè que tracten motius que

mateix Ferrando renuncia a un plantejament neutral reprenent – amb un interrogant – la seva vella atribució – indemostrable – del *Curial* a Joan Olzina, un secretari d'Alfons IV que, òbviamment, era valencià⁹³. La llengua del *Curial* no pertany al terreny de l'opinió si es posen a contribució les certeses que tenim a l'abast.

Unes darreres consideracions conclusives. Més enllà de la presentació gràficomorfològica alleuable al copista, és en el terreny del lèxic on es poden dur a terme valoracions dels usos lingüístics de l'Anònim. S'observa, en primer lloc, que el «comun llenguatge català» – que té solucions lèxiques pròpies (*garsa* davant de *pica*) – de vegades es plega a hàbits forasters, com és el cas dels cavallers *errants* que haurien de ser *caminants*, «perquè – puntualitza l'Anònim – *erre* és vocable francès, e vol dir 'camí', e *errar* vol dir 'caminar'» (II.1.4). És per respecte dels traductors del *Lancelot* i del *Tristan en prose* que l'Anònim cedeix: «E així, diré jo *errar* per *caminar*, seguint la costuma dels antics, jatsia que parlaré impropï e seré algun poc digne de reprensió» (II.1.4). Segons això, tant l'ús de cultismes – *pica* –, com d'estrangerismes – *errant* – està sotmès a alguna forma de control per part de l'Anònim.

Al *Curial* hi ha paraules franceses, com *logís*, que vol dir “allotjament”, i *pris*, que vol dir “premi”, però resulta més sorprenent *tres*, que vol dir ‘molt’, en un passatge precisament dantesc (II.41.1)⁹⁴. Els termes italians són una mica més abundants: *lontanes* (II.37.1), per “llunyanes” (però també podria ser occità o francès); *duel·lo*, per “duel” (II.29.3; III.30.2) o *sorel·les* (III.1.5), que vol dir “germanes”. Els noms clàssics adaptats amb *-o* final (*Neptumno*, *Baco*, *Júlio*, etc.)

no entren en el discurs de l'article: A. Hauf, V. Martines, C. Miralles). Convé fer notar que no es poden acceptar les conclusions (o suggeriments) de tres articles més que fan el salt de consideracions puntuals – com les relacions amb el món àrab, la presència de l'element aragonès, determinats trets de llengua – a l'afirmació de la valencianitat del *Curial* i del seu autor (respectivament F. Franco, J. Terrado, J. Veny). Per contra E. Casanova, S. Fisher i C. Wittlin insinuen plantejaments que es podrien desenvolupar profitosament.

⁹³ A. FERRANDO, *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, València 1980, pp. 101-108; FERRANDO, *Joan Olzina* cit.

⁹⁴ Sobretot perquè les *cerimònies* cavalleresques són les que solen comportar l'ús del francès, com és el cas de les paraules que els jutges de camp diuen al començament d'un combat singular: *Laixes-los aler!* (I.10.16); o dels mots d'algunes divises: *Cuer desirous n'a nul sojorn* (I.14.21), *Comant porà mon paubre cuer porter la grant dolour que li faut a souffrir?* (II.14.6), *Ami sens amie* (II.14.11).

poden ser presos de l'italià o derivats directament del llatí, atès que també hi ha cultismes tan evidents com *mòonstruo* (II.28.3; III.1.6), *obicir* (II.31.5), que vol dir “fer objecció”, o *preda* (III.33.2), que vol dir “botí” (però també es diu en italià), a banda d'algunes citacions llatines reportades sense traducció. Alguna traça castellana menor apareix en mots com *nanya* (I.19.4), *brevitat* (II.17.7), *mentira* (III.11.9) o *sombra* (III.35.6)⁹⁵.

Una expressió com «nou dones o donzelles, habitants en Monte Parnaso e colents Helicon» (III.1.1), que en català actual seria “nou dones o donzelles, que viuen al Parnàs i habiten l'Helicó”, mostra que l'ús del llatí implica no solament el lèxic i les citacions sense traducció, sinó també la morfologia i la sintaxi. L'ús del participi de present llatí, que concorda amb l'antecedent i pot portar complements, apareix aleatòriament al *Curial*, al costat de les solucions genuïnament romàniques. La construcció de participi de present apareix en tota mena de contextos: «parlaren entre si, dients» (I.6.3); «venints a la plaça» (I.10.2); «car jo no hi són bastant» (I.10.20); «e entrants dins» (I.11.9); «dients que en açò havia obrat molt notablement» (I.14.2). El mateix es pot dir de l'ablatiu absolut, construït amb participi de pasat o de present: «son breu consell tengut» (I.7.1); «presos en companyia dos cavallers jóvens» (I.7.5); «fort ivarçosament desplegat son arnès» (I.10.13); «manant l'emperador» (I.11.5); «ordonant l'emperador» (I.11.7). En la frase d'ablatiu absolut «donats alguns joiells a ells per Curial» (I.26.11), l'ús de la veu passiva és llatinitzant i assenyala un altre dels manlleus gramaticals recurrents del llatí⁹⁶. Com ho són també les oracions subordinades completives amb el verb en infinitiu: «E pot-se provar ell haver-lo fet ociure» (I.10.3); «creent certament, segons les entresenyas ... aquell ésser Curial» (II.14.1); «cregué, per aquestes coses ... aquest ésser lo rei d'Aragó» (I.15.5). En la frase «li semblava aquell dinar durar un any» (I.6.6) l'Anònim hauria pogut escriure «li era vist aquell dinar durar un any», com en els

⁹⁵ S'ocupa d'aquesta qüestió E. CASANOVA, *Los cultismos en “Curial e Güelfa”*, en Ferrando, *Estudis lingüístics i culturals* cit., II, pp. 911-940.

⁹⁶ Són insòlits els casos on els usos llatinitzants creen obscuritats, com a II.25.5: «Així que, ressecades les superfluïtats, les raonables romanguen en còpia e abundància gran», que en sintaxi i lèxic romànic seria: “Així que, suprimides les coses supèrflues, les despeses raonables romanguin en gran abundància i plenitud”.

casos següents, en què el verb *ésser vist* té el sentit del llatí *videor*, que vol dir “semblar”: «quan a mi serà vist que haver ho degues» (I.6.10); «E com vist li fonc, anà a veure la Güelfa» (I.6.10); «Com a Curial fonc vist que lo marquès havia assats anat» (I.10.1); «e mès-se damunt, d’aquells joiells, los que li foren vists» (I.14.2); «si a vós és vist» (I.23.1). En aquest exemple *ésser vist* es construeix com ho fa en llatí *videor*, és a dir amb una subordinada amb el verb en infinitiu: «E sou vós nat en lo món per esmenar totes les coses d’armes que us serà vist no ésser ben fetes?» (I.10.7). Finalment, un manlleu del llatí que resulta del tot estrany a l’estructura de les llengües romàniques és el desplaçament del verb al final de la frase: «haver ho degues» (I.6.10); «créixer pusques» (I.6.10); «que de reprendre fos» (I.6.11); «fins que, deliberadament e guardada la tua honor, la qual deu ésser a tu molt cara, obrar pusques» (I.7.2); «ans és moltes vegades per molts pus savis que ells no són, estada feta» (I.7.4); «per la qual defendre som ací entrats» (I.11.10); «aparellava nova manera com a Curial plaure pogués» (I.14.11). La imitació de la gramàtica llatina que acabem de descriure succintament és un dels trets més característics de la prosa italiana de Giovanni Boccaccio. El llibre tercer de *Lo somni* de Bernat Metge, una sucosa diatriba antifemenina plena d’anècdotes i pinzellades descriptives, és una traducció adaptada del *Corbaccio* i un dels primers textos catalans en què la prosa catalana llatinitzant està al servei d’un discurs narratiu afí al de la novel·la⁹⁷. No hi ha dubte que el mestre de l’Anònim és el mateix de Metge: només cal veure el pes que té el *Filocolo* en el *Curial*.

L’atenció als cultismes i als estrangerismes i el recurs moderat i a una sintaxi llatinitzant – l’Anònim també emprà elegantment l’estil oral quan reporta discursos directes – són aspectes importants del «comun llenguatge català» del *Curial*. Cal afegir un altre tret significatiu en la línia del *vulgare illustre* i «lo pus perfet català que anc fos» – tots dos supradialectals – de Dante i de Muntaner: l’alternança de solucions que poden ser descrites com a privativament valencianes o catalanes sembla planejada expressament per aconseguir un equilibri

⁹⁷ L. BADIA, *Metge medievale*, en *Momenti di cultura catalana in un millennio. Atti del VII Convegno dell’AISC* (Napoli, 2000), II, Napoli 2003, pp. 99-112.

entre dialectes propi de la llengua comuna. Es tracta de casos com ara *banyat* / *mullat*, *plegar* / *arribar* o *roig* / *vermell*⁹⁸.

Arribats a aquest punt es planteja l'ocasió de posar en relació determinades tries lèxiques del *Curial* amb les parelles de termes *grossers* contra *elegants* de les *Regles d'esquivar vocables*. Colón documenta al *Curial* tres termes presos en consideració per les *Regles*.

- 1) De la parella 34, «talaia per dir tembre», el *Curial* emprà el primer mot – el pagesívol, en el sentit de “parar esment, adonar-se” – en una sola ocasió: «no talaiaint-se l'enamorada dona de l'embosca» (II.45.1). En canvi tembre només hi vol dir “témer”⁹⁹.
- 2) De la parella 41 «gayre per voler dir molt o prou o asay», el *Curial* també prefereix la solució grossera¹⁰⁰. Comptem unes dinou aparicions de gaire contra unes cinquanta-vuit d'assats, que és una grafia antiga per l'asay de les *Regles*; però els mots no són del tot intercanviables: «si ací gaire aturàvets» (II.4.6) / «jatsia fos molt ardit e assats valent» (II.411).
- 3) Pel que fa a la tercera parella assenyalada per Colón¹⁰¹, la 100, «nerenní / nereí», el *Curial* tria la segona solució, que aquest cop és l'elegant (II.30.8).

A les tres parelles de mots bons i dolents de les *Regles* també presents al *Curial* assenyalades per Colón se n'hi poden afegir dinou més.

- 4) Pel que fa a l'ítem 35-242, «exequer per dir alçar» / «execau per dir alçau», el *Curial* tria el segon mot, que és l'elegant (deu vegades).
- 5) Pel que fa al punt 46-50, «guardó per retribució» / «guardó per retributió o remuneració», el *Curial* escriu dotze cops guardó i una sola retribució (I.7.4).
- 6) Per que fa al punt 66 «superbiós per dir superbo», el *Curial* prefereix el primer mot, el grosser (quatre vegades).
- 7) Pel que fa al punt 70 «ti per dir té açò», el *Curial* registra tin un sol cop: «Tin manera, tant com pusques, que Curial no vaja un pas sens tu» (II.2.7).

⁹⁸ COLÓN, “*Curial e Güelfa*”: *català o valencià* cit., ja ho fa notar. Concretament hi ha tres ocurrences de *banyar*, mentre les de *mullar* són sis. Els casos de *plegar* són vuit i els d'*arribar*, set. Els casos de *roig*, quatre i de *vermell*, tretze. Vegeu la Introducció de BADIA – TORRÓ, *Curial* cit., p. 100 i J. COLOMINA, *Atényer, (a)plegar, arribar i esser junt en el “Curial e Güelfa”*, en «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», LX (*Miscel·lània Joaquim Molas*, V), Barcelona 2010, pp. 59-72.

⁹⁹ COLÓN, *Les “Regles”* cit., pp. 26-27.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 32, n. 58.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 40.

- 8) Pel que fa al punt 87, «yo som açí per dir yo só açí», el Curial prefereix són per a la primera persona del present d'indicatiu: «mas no li digues qui són jo» (II.15.2); «jo són request» (II.34.5).
- 9) Pel que fa al punt 112-312 «homey per homicidi» / «homeyer per homicida», el Curial prefereix homeier (I.10.4; III.9.5; III.18.2; III.20.3).
- 10) Pel que fa al punt 113, «remey per remedi», al Curial hi ha setze vegades el primer mot, el grosser.
- 11) Pel que fa al punt 119, «paraís per voler dir paradís», el Curial registra setze cops la primera forma (també quan esmenta el Paradiso de Dante).
- 12) Pel que fa al punt 142, «guineu per rabosa», el Curial presenta quatre vegades la tria elegant rabosa (I.18.7).
- 13) Pel que fa al punt 150, «jatsesia per jatsia», el Curial empra normalment la segona forma, l'elegant.
- 14) Pel que fa al punt 177 «no qual per dir no és necessari, o no fretura, per no cuple», el Curial usa correntment cal tot i que és necessari apareix sis vegades; també prefereix no fretura.
- 15) Pel que fa al punt 183, «jaquir per lezar o dexar», el Curial tria lleixar. 16) Pel que fa al punt 204, «esguard per consyderatió», al Curial hi ha tretze vegades la primera forma contra una sola ocurrència de la segona (III.18.3).
- 17) Pel que fa al punt 232, «musclo per dir muscle», el Curial esmenta un cop el segon terme (I.18.7).
- 18) Pel que fa al punt 247, «avaritiós per dir avar», el Curial usa tres cops la solució elegant, la segona.
- 19) Pel que fa al punt 257, «vuy en dia per dir huy en dia», el Curial alterna per parts iguals vull i hui i també usa huimés.
- 20) Pel que fa al punt 295, «davallar per baxar», el primer mot al Curial apareix 12 vegades i el segon, tres (en descripcions de combats, II.11.1; III.37.6; III.37.7).
- 21) Pel que fa al punt 306, «gran res, (parlar és de dona rustical)», el Curial empra regularment l'expressió («la qual ja les sabia de gran res abans» I.18.2; «e més ha fet que vós de gran res», I.21.9; «pus aspre cavaller de gran res que algun», I.26.7; «mas jo no em record haver-ne vist tan bell ab gran res», II.6.3; «fins ací ell se'n porta lo millor de gran res», II.7.12; «que de gran res era millor e molt pus fort e pus prous», II.8.9; «transpassava de gran res les altres totes», III.40.3).
- 22) Pel que fa al punt 313, «servey per servici», el Curial fa servir vint-i-sis vegades es el primer mot, el grosser.

D'acord amb la natura grossera o pagesívola del primer terme de les parelles de les *Regles* i l'elegant i recomanable del segon, s'observa que en vint-i-dos casos el *Curial* prefereix quinze vegades la primera opció (1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 16, 18, 20, 21, 22) i només sis la segona (3, 4, 12, 13, 15, 17); el punt 19, *vui* / *hui* satisfà totes dues

categories perquè el text es comporta repartint equitativament les dues formes com en els doblats tipus *vermell / roig*. Les tries de les *Regles* de vegades promocionen castellanismes tan crus com *cumple* (14), que el *Curial* evita: la tria de la forma genuïna *no fretura* es pot interpretar alhora com un arcaisme o com la ignorància d'un estrangerisme posatís, que es devia a posar de moda a finals del XV. En canvi la preferència de *cal* davant *d'és necessari* al mateix punt 14, revela que els autors de les *Regles* potencien les arrels llatines. Per exemple, contra les germàniques: millor *retribució* que *guardó* (5), millor *consideració* que *esguard* (16). El *Curial* no comparteix amb els autors de les *Regles* la percepció del registre modern i elegant dels termes. Pot ser una qüestió de dates – *Regles* són de 1492 i l'Anònim es va formar al primer quart del segle – però també pot ser que els termes més antics hagin estat escollits deliberadament per donar una pàtina arcaica a una novel·la ambientada al segle XIII. Podria ser el cas de l'expressió *gran res* del punt 306. Just al contrari de la tria *rabosa* i no *guineu* (12): d'acord amb la documentació de Colón¹⁰², la preferència per *rabosa* és una innovació lèxica del XV, més que no pas un indicador dialectal.

Una possible via per copsar indicis de la llengua de l'Anònim podria ser la de documentar els arcaisme lèxics del *Curial*, amb especial atenció als tecnicismes militars. Precisar què se sentia com a arcaisme al segle XV és molt més difícil de determinar que no pas assenyalar els estrangerismes i els cultismes que s'han indicat més amunt i que s'expliquen clarament per la dimensió cosmopolita de la novel·la. En una primera aproximació els presumptes arcaismes volguts per l'Anònim apareixen de forma escadussera i asistemàtica. Al glossari de l'edició crítica que estem citant, per exemple, es registren *acens* i *allens*; *còbeu* (que alterna amb *cobejós*); *gran colp de; festear* (que alterna amb *festejar*); *grandament* (I.27.3); *grasa* per *graó* (I.11.3); *hic* (en l'expressió *hic partir*); *hoc*; *moçoneguera* (III.21.2) – però també *mentira* (III.11.9) –; *ociure*; *haver ops* / *ésser ops*; *purna* per 'guspira', *sallir* per 'sortir' (III.16.3) i *tro* per 'fins'.

Una selecció de termes més afinada i una documentació ben depurada podrien dibuixar potser alguna nova teoria sobre aquesta mena de tries estètiques, i per tant versemblantment d'autor. De tota

¹⁰² *Ibidem*, pp. 47-49.

manera persisteix el problema de separar els simples errors de còpia de les tries errònies comeses sens dubte per l'autor. Tan sols es pot fixar un criteri si hi ha agafadors culturals externs al text. Per exemple, en l'edició que citem s'ha optat per esmenar els vulgarismes *Diassin-tastica* i *Prosidia*, que esdevenen *Diasintàctica* i *Prosòdia* (III.26.2). L'error és del copista perquè l'autor no hauria banalitzat aquests termes tècnics. Per contra hi ha la certesa que no es pot canviar el nom inexistent d'*Obsrea* (III.9.2), que designa la deessa Cíbele, en els dos noms documentats *Ops* i *Rea*. Aquí la confusió forma part dels materials culturals d'ús a les primeres dècades del segle XV, ho certifica la presència dels mateix error a la traducció castellana glossada de l'*Eneida* d'Enric de Villena¹⁰³.

Comptant amb un únic testimoni manuscrit i sense nova documentació d'arxiu, les certeses que ofereix el que revela la cultura de l'Anònim no resolen l'interrogant de la seva llengua materna: tot just indiquen que aspirava a redactar l'obra en un «comun llenguatge català» de la quarta dècada del segle XV, apte per a narrar una història ambientada dos segles abans en un ambient internacional. De tot el que s'ha dit se'n desprenen, tanmateix, dues nocions ineludibles: que no és possible resoldre la qüestió de si el *Curial* – sense més precisions – és no o és valencià, solsonès, de Cadaqués o de qualsevol altra zona del domini català, perquè la pregunta està mal plantejada. En conseqüència no es pot ni es deu etiquetar dialectalment el *Curial* a partir de suposicions marginals, constatacions puntuals i hipòtesis aventurades sense distingir l'original de la còpia i sense posar a contribució les certeses codicològiques, culturals i literàries adquirides.

LOLA BADIA

Universitat de Barcelona
lola.badia@ub.edu

JAUME TORRÓ

Universitat de Girona
jaume.torro@udg.edu

¹⁰³ BADIA – TORRÓ, *Curial* cit., p. 85. P.M. CÁTEDRA, *Enrique de Villena. Traducción y Glosas a la “Eneida”*, en *Obras Completas de Enrique de Villena*, Madrid 1994-2000, II, p. 582.

S O M M A R I O

SAGGI E MEMORIE

Ruth HARVEY, <i>Giraut de Borneil's Sobre-Totz and Be m'era bels chantars (BdT 242,20-21)</i>	pag.	7
François ZUFFEREY, <i>Glanures philologiques pour une nouvelle édition de Flamenca</i>	»	23
Wendy PFEFFER, <i>Medieval Occitan Theater as a Source of Material for Documenting Culinary History</i>	»	41
Marjolaine RAGUIN, <i>Las Novas del heretje: remarques sur la tradition manuscrite et éditoriale</i>	»	65
Daniele RUINI, <i>Le Romanz de Saint Fanuel: note su fonti, struttura e tradizione manoscritta</i>	»	95
Elsa GONÇALVES, <i>Logar: uma metáfora amorosa na lírica galego-portuguesa</i>	»	145
Fabio BARBERINI, <i>Pois m'en tal coita ten Amor (A185)</i>	»	157
Esther CORRAL DÍAZ, <i>Acerca de la catalogación de las tenções gallego-portuguesas ...</i>	»	181
Lola BADIA – Jaume TORRÓ, <i>El Curial e Güelfa i el «comun llenguatge català»</i>	»	203

NOTE E DISCUSSIONI

Lucia LAZZERINI, <i>Gli enigmi delle albas non finiscono mai: i casi di Phebi claro e Reis glorios (parte prima: Phebi claro)</i>	»	249
Riccardo VIEL, <i>Dopo l'edizione critica dei trovatori minori guasconi: nodi storici, linguistici ed ecdotici</i>	»	283
Riassunti dei fascicoli 1-4	»	309
Norme per i collaboratori	»	315

CULTURA NEOLATINA

DIREZIONE SCIENTIFICA E REDAZIONE

Tutte le comunicazioni relative all'attività centrale della direzione scientifica e tutti i materiali (scritti da pubblicare, pubblicazioni da recensire, riviste inviate in scambio) dovranno essere indirizzati alla prof. Anna FERRARI, via della Mendola 190, 00135 ROMA, Tel. 06.3050772, anna_ferrari@yahoo.com

AMMINISTRAZIONE EDITORIALE

Per tutto quanto riguarda l'amministrazione (ordini e abbonamenti) rivolgersi a MUCCHI EDITORE, via Emilia est, 1741 – 41122 MODENA, Tel. 059.374094, Fax 059.282628, info@mucchieditore.it, www.mucchieditore.it

Abbonamento annuale: Italia € 126,00 Estero € 180,00

Grafica Mucchi Editore (MO), stampa Sigem (MO). Annate arretrate (nei limiti della disponibilità)

Autorizzazione del Tribunale di Modena - Periodico scientifico N. 334 dell'1/10/1957

Direttore responsabile Marco Mucchi
